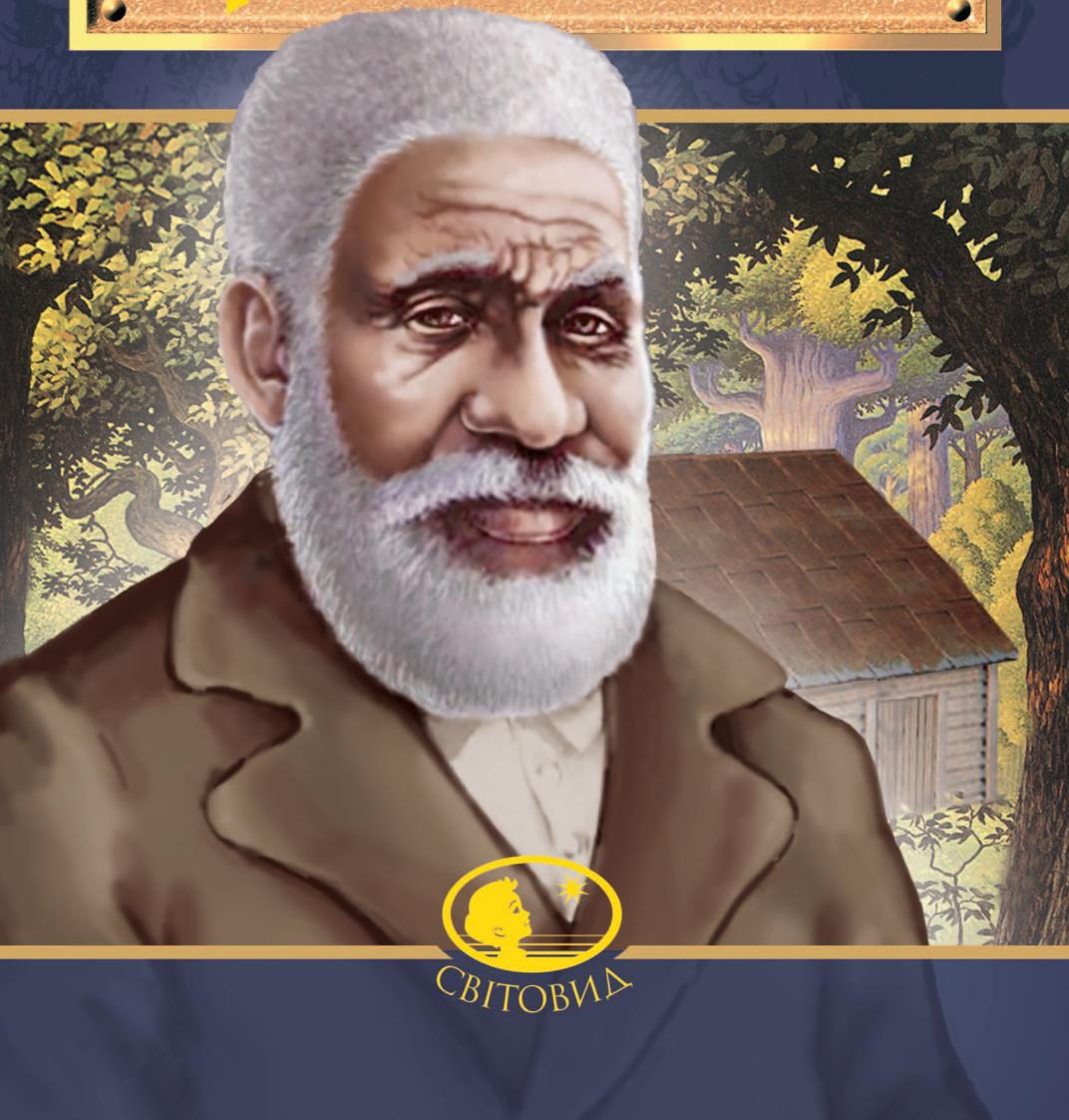

Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або
замовляйте по телефону:
(0352) 28-74-89, 51-11-41
(067) 350-18-70
(066) 727-17-62

ГАРІЄТ БІЧЕР-СТОУ

СВІТОВИЙ

Ббліотека світової літератури для дітей у 100 томах

Серія друга **

Література XIX століття

Редакційна колегія
Бібліотеки світової літератури для дітей у 100 томах
“СВІТОВИД”

Андрухів Д.С.
Будний Б.Є.
Гоян Я.П.
Гримич В.Г.
Доценко Р.І.
Корунець І.В.
Наливайко Д.С.
Попович Є.О.
Сенюк О.Д.
Терех О.І.
Фесенко В.І
Щавурський Б.Б.

Бібліотека світової літератури для дітей у 100 томах
"СВІТОВИД"

Серія друга** (Література ХІХ ст.)

Андерсен Г.-К. Казки

Букснер Л. Викрадачі діамантів

Букснер Л. Капітан Зірвиголова

Верн Ж. Двадцять тисяч лів під водою

Верн Ж. Діти капітана Гранта

Верн Ж. П'ятнадцятирічний капітан

Верн Ж. Таємничий остров

Войниц Е.-Л. Гедзь

Гоголь М. Вечори на хуторі біля Диканьки. Тарас Бульба. Вій

Гомеє Т. Капітан Фракас

Гофман Е.-Т.-А. Лускунчик і Мишачий король. Крихітка Цахес та ін.

Джованніолі Р. Спартак

Джекс Ч. Девід Копперфілд

Додж М.-М. Срібні ковзани

Дюма О. Три мушкетери

Керролл Л. Аліса в Країні Чудес. Аліса в Задзеркаллі

Короленко В. Діти підземелля. Сліпий музикант

Костер Ш. де. Легенда про Уленшпігеля

Купер Ф. Останній із могікан

Купер Ф. Піонери

Купер Ф. Звіробій

По Е.-А. Новели

Пушкін О. Вірші. Казки. Повісті

Рід Т.-М. Вершник без голови

Рід Т.-М. Оцеола, вождь семінолів

Скотт В. Айвенго

Скотт В. Квентін Дорвард

Стівенсон Р.-Л. Острів скарбів

Стівенсон Р.-Л. Чорна стріла

Тен Марк. Пригоди Тома Сойєра. Пригоди Гекльберрі Фінна

Тен Марк. Принц і злідар. Янкі при дворі короля Артура

Українська проза XIX століття для дітей

Хаггард Р. Копальні царя Соломона

Хаггард Р. Дочка Монтесуми

та твори інших всесвітньо відомих авторів

ГАРРІЄТ БІЧЕР-СТОУ

ХАТИНА ДЯДЬКА ТОМА

Роман

Переклад з англійської
Володимира Митрофанова

ТЕРНОПІЛЬ
"НАВЧАЛЬНА КНИГА - БОГДАН"

КІЇВ
"ВЕСЕЛКА"

ББК 84.4США
Б67

Бібліотека світової літератури для дітей у 100 томах
“СВІТОВИД”
заснована 2004 року

Вступне слово Олександра Завадського
Ілюстрації Наума Цейтліна

Перекладено за виданням:
By Harriet Beecher Stowe. Ward, Lock&Co.,
London and Melbourne.
Uncle Tom's Cabin; or, Life Among the Lowly.
Друкується за виданням:
К.: Веселка, 1969.

- Бічер-Стон Гарріет**
Б67 Хатина дядька Тома: Роман: Для серед. шк. віку/Пер. з англ. В.Митрофанова.—Тернопіль: Навчальна книга—Богдан; К.: Веселка, 206—368 с.—(Бібліотека світової літератури для дітей у 100 томах “Світовид”. Серія друга. Література XIX століття.)
ISBN 966-692-283-5 (б-ка)
ISBN 966-692-510-9
(укр., “Навчальна книга—Богдан”)
ISBN 966-01-0354-9
(укр., “Веселка”)

ББК 84.4США

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути використана чи відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора перекладу чи видавця.*

ISBN 966-692-283-5 (б-ка)
ISBN 966-692-510-9
(укр., “Навчальна книга—Богдан”)
ISBN 966-01-0354-9 (укр., “Веселка”)

© Видавництво
“Навчальна книга—Богдан”, б-ка,
макет, художнє оформлення, 2006
© Митрофанов В., переклад, 1969

МАЛЕНЬКА ЖІНКА І ЇЇ ВЕЛИКИЙ РОМАН

Чи існували насправді дядько Том, Еліза, Джордж Гарріс та інші герої цієї книжки? Чи є правдою все те, що в ній розповіла автор про становище негрів в Америці? Мабуть, у вас виникли ці запитання. Свого часу про це запитували і саму Гаррієт Бічер-Стоу. Вона відповідала, що герої її роману “вихоплені просто з життя”, що роман — “мозайка реальних фактів”. В образах Джорджа, Елізи й інших відобразилися риси та події з життя багатьох людей. А ось в образі дядька Тома, за словами письменниці, вона зобразила цілком конкретну людину. Вона сказала, про кого йдеТЬся. З волі Бічер-Стоу Джошія Хенсон увійшов в історію як “справжній дядько Том”.

Перед мною книжка, видана у США у 1859 році. Вона називається “Правда дивовижніша від вигадки”. Це розповідь Джошія Хенсона про його нелегке рабське життя і про його боротьбу за звільнення. Бічер-Стоу змалювала у романі не справжні події життя Хенсона, а лише зміст того періоду його життя, коли він був рабом. Життя Джошії насправді було дивовижнішим від вигадки письменниці: раб не загинув на плантації, покалічений і зацькований, а став поборником свободи для своїх чорних братів.

Якою вона була, Гаррієт Бічер-Стоу, найвідоміша у свій час жінка?

Просто і коротко вона описала себе: “Я невеличка на зріст, худа, як сірничок, і навіть замолоду не була вродливою”. Із давніх світлин на нас дивиться скромно вдягнута літня жінка з доброзичливо-суворим поглядом. Так і кортить сказати — вчителька. Вона й була вчителькою.

Гаррієт Бічер народилася у 1811 р. в Новій Англії (північно-східна частина США). Її батько був священиком. У сім'ї було три надцятро дітей. Її старша сестра відкрила школу для дівчат. Гаррієт вступила туди і, навчаючись, допомагала навчати інших. У вісімнадцять років вона стала вчителькою.

У 1832 р. Гаррієт із батьком переїхали у місто Цинциннаті. Місто стояло на березі Огайо, а ріка слугувала кордоном. Кордоном між Північними штатами, де рабство було знищено, та Південними, де мільйони рабів працювали на бавовняних, тютюнових, цукрових плантаціях, гинули під батогами; їх продавали і купляли на рівні з іншою рухомістю. Рабство наблизилося впритул. Атмосфера Півдня досягла Цинциннаті, проникла в життя сім'ї Бічер. Вона обпалювала совість. Гаррієт Бічер переховувала у своєму домі невільників-утікачів, рятувала їх від переслідувачів, відкрила домашню школу для негритянських дітей. Після одруження з Кельвіном Стоу, свя-

щеником і викладачем семінарії, та народження сімох дітей, Гаррієт Бічер, щоб якось звести кінці з кінцями, почала дописувати у нью-йоркські журнали.

У ті роки, коли нікому не відома дружина священика боролася зі зліднями та виховувала сімох дітей, у країні знявся народний рух проти рабства. “Abolition” — у перекладі з англійської це слово означає “скасування”, “знищення”. Йшлося про скасування рабства. Прихильників негайного знищення рабства почали називати аболіціоністами. Гаррієт Бічер-Стоу всією душою була на боці гноблених негрів, тому і взялася за перо. Вона писала швидко. В одному нью-йоркському тижневику з номера в номер з’являлися розділи “Хатини дядька Тома”. У 1852 році роман вийшов окремим виданням.

У романі розгортаються дві лінії: історія дядька Тома й історія Джорджа та Елізи. Їхні лихі пригоди майже не пов’язані між собою. Вони лише спричинені однією подією: “добрий” рабовласник містер Шелбі, заборгувавши, продає свого відданого слугу Тома і сина відданої служниці Елізи. Розпочинається тернистий шлях дядька Тома та боротьба Джорджа й Елізи за свободу та щастя.

Роман “Хатина дядька Тома” вийшов друком, і трапилося те, що не могло навіть снитися його скромному автору: мільйони людей кинулися жадібно читати її книгу. Роман приголомшив читачів. Одне видання змінювало інше. Друкарні працювали у повну силу. Щоденно сотні примірників надходили у книжкові крамниці. Їх не вистачало. Сто двадцять видань з’явилося в Америці вже того самого року. Роман видрукували у Великобританії, де відразу ж розійшися півтора мільйони примірників, переклали тридцятьма сімома мовами. “Хатина дядька Тома” завоювала світ, а США зробили крок до громадянської війни.

У 1860 році президентом країни був обраний Авраам Лінкольн, мудра і справедлива людина, син бідного фермера, противник рабства. Рабовласники повстали. Південні штати відокремилися від Північних і розпочали проти них війну. Війна тривала чотири роки і була запеклою, але врешті-решт США вдалося домогтися знищення рабства.

У 1862 році президент Лінкольн прийняв у Білому домі Гаррієт Бічер-Стоу. “Так ось ця маленька жінка, котра спричинила цю велику війну!” — привітав він письменницю.

Гаррієт Бічер-Стоу прожила довге життя. Вона померла у 1896 році, встигнувши написати ще багато книжок. Але жодна з них не мала такого успіху і такого значення, як “Хатина дядька Тома”.

Олександр Завадсь

Розділ I,

ЩО ЗНАЙОМИТЬ ЧИТАЧА З ОДНОЮ ВЕЛЬМИ ЛЮДЯНОЮ ОСОБОЮ

олодного лютневого надвечір'я у містечку П., що в штаті Кентуккі, в гарно умебльованій вітальні два джентльмени, підсунувши свої стільці, завзято обговорювали якусь справу.

Задля зручності ми щойно сказали “два джентльмені”. Та насправді, якщо доскіпливо глянути, один із них навряд чи підлягав під таке означення. То був приземкуватий, кремезний чолов'яга, з грубим простацьким обличчям і тим самовдоволеним, пихатим виглядом, який виказує людину ницього роду, що чимдуж пнеться в пани. Одягнений він був надміру претензійно: химерна строката камізелька та блакитна хустка в яскраву жовту цяточку, хвацько пов'язана на шиї пишним бантом, цілком личили всій його подобі. Його кострубаті ручиська були винизані численними перснями, а важкий золотий ланцюжок до годинника прикрашала ціла в'язка на вдивовижу великих ріznокользорових дармовисиків, що ними він у розпалі балачки раз у раз побрязкував із неприхованою втіхою. Його мова не підлягала ніяким приписам граматики, і при кожній слушній нагоді він присмачував її такими неподобними виразами, що ми, хоч і як прагнемо всіляко пожвавити нашу розповідь, усе ж не важимося їх навести.

Його співрозмовник, містер Шелбі, той в усьому видавався джентльменом, а оздоблення його будинку та й обстава в господі свідчили про те, що він людина заможна і навіть багата. Як ми вже згадували, обидва чоловіки були захоплені якоюсь важливою розмовою.

— У такий от спосіб я й залагодив би цю справу, — сказав містер Шелбі.

— Е ні, на такий торг я пристати не можу... аж ніяк не можу, містере Шелбі, — озвався його співрозмовник, піднісши перед себе чарку з вином і розглядаючи її проти світла.

— Кажу ж вам, Гейлі, Том — не простий собі негр, і ці гроші дасть вам за нього кожен. Він надійний, чесний, здібний і порядкує всім моїм господарством пречудово.

— Себто чесний як на черношкірого, — мовив Гейлі, наливаючи собі в чарку вина.

— Ні, по-справжньому чесний. Том — добрий, надійний, тямущий і побожний чоловік... Я довіряю йому всю свою маєтність — гроші, господу, коней, дозволяю йому їздити по всій країні, і ще жодного разу не траплялося, щоб він мене підвів чи обдурив.

— Багато хто не вірить, що бувають побожні негри, Шелбі, — сказав Гейлі, підкріплюючи свої слова промовистим жестом. — А от я вірю. Сам мав одного такого, оце недавно, в останньому гурті, що одвіз в Орлеан. Далебі, послухати лишенъ, як він молився, то й до церкви йти не треба, а що вже був слухняний та сумирний!.. Та й заробив я на ньому чималий гріш, бо купив його задешево в одного

чоловіка, що мусив спродуватись, отож і дістав я шість сотень зиску. Авеж, побожність у чорношкірому — вельми гарна річ, коли це справдешній товар, а не мана.

— Ну, в Тома цей товар щонайсправжніший, годі й сумніватися, — в і доказав співрозмовник. — Ось, приміром, тої осені я послав його самого до Цинциннаті в одній справі, і він мав привезти мені п'ятсот доларів. “Томе, — сказав я йому, — я тобі вірю, бо певен, що ти чоловік чесний і не підведеш мене”. І, звісно, він повернувся. Я ж бо знов, що він повернеться. А кажуть, деякі ниці люди намовляли його: “Томе, чого б тобі не дременути до Канади?”¹ — “Ні, хазяїн мені довіряє, то я не можу”. Так мені розповідали згодом. Мушу сказати, жаль мені розлучатися з Томом. Та вже беріть його на покриття всього боргу — і край. Сподіваюсь, ви так і зробите, Гейлі, коли маєте хоч яку совість.

— Совіті я маю саме стільки, як годиться комерсантові, таку собі, знаєте, дешицю, аби було чим присягатись, — жартівливо озвався торговець. — Я, звісно, ладен і дечим поступитися, коли треба зробити приятельську послугу, але на таке пристати не можу... далебі, не можу.

Торговець значливо зітхнув і знову налив собі вина.

— Ну гаразд, Гейлі, то яке ж буде ваше слово? — промовив містер Шелбі по хвилі ніякової мовчанки.

— А чи не знайдеться у вас на додачу до Тома якогось хлопчіська чи дівчатка?

— Хм!.. Та наче нікого такого нема, щоб вільно обійтися без нього в господі. Сказати правду, лише скрутні обставини змушують мене продавати своїх людей. Не люблю я з ними розлучатися, далебі.

Ту ж мить двері відчинилися і на порозі з'явився маленький хлопчик-квартерон², років десь чотирьох-п'яти. Був він вельми гордий та привабливий на взір. Його кругле личко з ямочками на щоках облямовували м'які та лискучі, мов шовк, чорні кучері, а з-під розкішних довгих вій яскріли велики темні очі, вогнисті й лагідні в одночас, що з цікавістю озирали кімнату. Веселеньке, червоне з жовтим картате платтячко, гарно й до міри пошите, ще дужче відтіняло його яскраву засмаглу вроду, а комедна самовпевненість у поводженні, хоч і прихована за дитячою соромливістю, говорила про те, що господар не обминає хлопчика своєю увагою та ласкою.

¹ Канада була за тих часів англійською колонією, де не існувало рабства.

² К а р т е р о н — мішанець мулата з білим.

— Агов, Джіме-Галченя! — мовив містер Шелбі, а відтак свиснув і кинув хлопчикові гроно родзинок. — Ану держи!

Малюк чимдуж скочив уперед і вхопив д'ятку. Господар засміявся.

— Ходи-но сюди, Джіме-Галченя, — мовив він.

Хлопчик підійшов, і господар погладив його кучеряву голівку, а тоді поплескав підборіддя.

— А тепер, Джіме, покажи цьому панові, як ти вмієш співати і танцювати.

Хлопчик дзвінким і чистим голосом завів одну з тих диких та химерних пісень, що поширені серед негрів, супроводжуючи спів кумедними рухами рук, ніг і всього тіла, і все те в нєсхібному ритмі мелодії.

— Браво! — вигукнув Гейлі, кидаючи йому чвертку помаранчі.

— Ну, а тепер, Джіме, покажи, як ходить дядечко Куджо, коли в нього реєматизм, — сказав господар.

Гнучке хлопчикове тільце нараз немовби скоцюрилось і задубло, на спині випнувся горб, і, спираючись на господареву тростину, він зашкутильгав по кімнаті, болісно викрививши обличчя й сплюючи на всі боки, достоту як старий дідуган.

Обидва чоловіки голосно зареготали.

— Браво! Знаменито! Оце то малий! — примовляв Гейлі. — З цього пуз'верінка будуть люди, щоб я так жив... А знаєте що? — раптом сказав він, плеснувши містера Шелбі по плечу. — Докиньте мені малого, і хай буде по всьому... отак. Ну що, хіба це не справедливо?

Об тій-таки хвилі двері безгучно розчинились, і до кімнати заїшла молода квартиронка, що виглядала років на двадцять п'ять. Досить було перевести погляд із хлопчика на неї, аби допевнитись, що то його мати. Ті самі незгlibimi темні очі під довгими віямі, ті самі пишні й шовковисті чорні кучері. Легкі рум'янці на її смагливому обличчі враз простили дужче, коли вона побачила незнайомого чоловіка, що пильно й зухвало розглядав її, не приховуючи свого захоплення. Сукня на ній була як облипла й вигідно окреслювала її зgrabну статуру. Тендітні руки й стрункі ноги також не уникнули гарного ока торговця, що звик за одним поглядом складати ціну гарному людському товарові.

—Чого тобі, Елізо? — спитав господар, коли вона зупинилася і нерішуче поглянула на нього.

— Даруйте, пане, я шукала Гаррі.

Хлопчик підскочив до неї, показуючи свої набутки, що їх поскладав у пелену платтячка.

— Ну, то забирай його, — сказав містер Шелбі.

Підхопивши дитину на руки, вона квапливо подалася з кімнати.

— Бий мене сила Божа! — вигукнув торговець, у захваті обертаючись до господаря. — Оце ви маєте товар! Та за цю дівулю в Орлеа н і хоч сьогодні можна хапнути ціле багатство. Я ж бо сам бачив, як там платили по тисячі й більше за жіноч, аніскілечки не кращих.

— Я не хочу заживати на ній багатства, — сухо відказав містер Шелбі і, щоб змінити тему розмови, відкоркував ще одну пляшку вина й спитав гостя, як воно йому смакує.

— Пречудово, добродію!.. Перший гатунок! — сказав торговець, а відтак, запанібрата поплескуючи містера Шелбі по плечу, знову повів своєї: — Ну, то скільки ви хочете за цю молодичку? Що я маю дати? Яка буде ваша ціна?

— Містере Гейлі, я не продаю її, — відказав Шелбі. — Моя дружина не розлучиться з нею, хоч би її оцінили на вагу золота.

— Ет, жінки завше таке кажуть, бо не годні рахувати. А тільки-но розтлумачте їм, скільки годинників, страусового пір'я та всіляких там брязкальців можна купити за ту вагу золота, і вони миттю заспівають іншої. Ось як я це розумію.

— Кажу я вам, Гейлі, про це годі й балакати. Коли вже я сказав ні, то значить ні, —рішуче промовив Шелбі.

— Ну гаразд, а хлопчика все ж віддасте? — спитав торговець. — П'годьтеся, що я заправив з вас по-божому.

— Та навіщо вам, скажіть, знадобився цей малюк? — запитав Шелбі.

— Бачте, я маю одного приятеля, що прибрав собі таке діло: скуповує гарних хлопчиків і вирощує їх на продаж. То панський товар — їх продають у лакеї до великих багатіїв, що мають грошу на таких красунчиків. Вони ж бо полюбляють у господі гожих молодиків — щоб відчиняли їм двері, прислуговували коло столу, доглядали їх. Отож і ладні платити за них грубі гроши. А це мале бісения таке кумедне, та ще й до музики талант має — одно слово, товар що треба.

— Не хотів би я його продавати, — замислено мовив містер Шелбі. — Річ у тім, добродію, що я маю людяну душу й мені страх як прикро розлучати хлопчика з матір'ю.

— Он як?.. Далебі, що ж тут дивного... Я вас чудово розумію. То неабияка халепа — мати справу з жінками. Терпіти не можу, коли вони починають скиглити й верещати. Воно таки з біса неприємно, але я, добродію, в цьому ділі завше обходжуся без них. Чом би й вам не відпроводити цю молодичку десь-інде, хоч би на який день, а мо' й на тиждень? Ми б тим часом тихенько все благодили, а тоді нехай вона собі вертається. Ваша жінка може подарувати їй якісь там сережки, чи нову сукню, чи ще який дріб'язок, і вона враз про все забуде.

— Боюся, що ні.

— Забуде, щоб я так жив! Адже ці створіння зовсім не те, що білі, — їм усе дарма, треба тільки вміти з ними повестися. Ось дехто каже, — провадив далі Гейлі, прибравши щирого й довірливого вигляду, — нібіто так комерція робить людину бездушною, а я не згоден. Я ж бо, приміром, ніколи не веду справ у такий спосіб, як декотрі інші торговці. Мені не раз траплялося бачити, як вони видирають дитинча з материних рук, аби продати його, а вона верещить, мов різана... То вельми кепська метода — товар втрачає на ціні, а часом стає й геть непридатний до роботи. Колись здибаў я в Орлеані одну прегарну молодичку, то її на смерть занапостили отаким поводженням. Той чоловік, що її торгував, не хотів брати з нею немовля, а вона була гарячої вдачі, ну достоту окріп. То ви повірите, вона як притисла до себе те немовля та як заходилася репетувати, аж страх було глянути. Мене й досі мороз бере поза шкірою, як згадаю. Коли ж у неї відняли дитинча, а її саму замкнули, вона простотаки знавісніла і десь за тиждень сконала. Тисяча доларів збитку — ось що воно таке, пане добродію, і все лиш через те, що не втрапили повестись як годиться. Ні, добродію, в цих справах завше варт бути людянім — повірте моєму досвідові.

Торговець відкинувся в кріслі й згорнув руки на грудях з виглядом непохитної добroчесності, очевидячки маючи себе за неабиякого благодійника. З усього було видно, що ця матерія вельми обходить загданого добродія, бо тим часом, як містер Шелбі замислено оббирав помаранчу, Гейлі заговорив знову, немов переборюючи свою скромність, що не могла встояти перед силою правди.

— Далебі, може й не гаразд отак вихваляти самого себе, та я кажу це тому, бо все воно щира правда. Всі знають, що мої гурти негрів найліпші з тих, що йдуть на продаж, — принаймні так кажуть люди, і я сам чув це сотні разів, — усі чудові на вигляд, вгодовані, веселі; та й помирає їх у мене обмаль, не те що в інших. А все тому,

добродію, що я вмію з ними поводитись. І щоби ви знали, головна підвалина моєї поводження — це людяність, добродію.

Містер Шелбі не знав, що відказати, і тільки мовив:

— Он як!

— Вони звісно, добродію, є такі, що сміються з моїх засад і пробують переконати мене на інше. Авеж, ці засади незвичайні і не кожному вони до смаку, та я не відступаюсь од них, добродію, не відступаюсь і маю з них чималий зиск. Атож, добродію, дозвольте вам сказати, вони цілком себе оплачують. — І торговець весело засміявся з власного дотепу.

Було в цьому тлумаченні людяності щось таке чудернацьке й подиву гідне, що містер Шелбі не стримався і собі засміявся. Можливо, ти також смієшся, дорогий читачу, та згадай лишень, яких дивовижних форм прибирає людяність за нашої доби і скільки є незбагнених речей, що їх кажуть і роблять новочасні прихильники людяності.

Підохочений сміхом містера Шелбі, торговець провадив далі:

— І ото чудасія: ніяк не втврдиши цього іншим. Ось, приміром, був у Натчезі такий собі Том Локкер, колишній мій компаньйон; розуму він мав подостатком, той Том, а от до негрів був ну чистосінський тобі сатана — у нього, мовляв, свої засади, — хоч загалом добрішої людини світ не бачив. Така вже була його метода, добродію. Я не раз, було, казав йому: “Слухай, Tome, — кажу, — на біса ти товчеш своїх муринок по голові й лупцюєш куди припаде, коли вони починають ревти? Це ж просто сміх, — кажу, — та й користі з того ніякої. Нехай вони собі ревутъ, — кажу, — така-бо вже їхня натура, а натура завше знайде собі продухвину, як не тут, то десь-інде. До того ж, Tome, — кажу, — таке поводження шкодить твоїм муринкам: вони марніють, поганшають на виду, а часом і геть бриднуть, і тоді доводиться казна-скільки морочитись, аби вони оклигали. Чом би тобі, — кажу, — не бути до нихдобрішому й не дати їм спокій? Повір мені, Tome, людяним поводженням ти здобудеш куди більше, аніж усіма отими стусанами й ляпасами, та й зиск із нього ліпший, далебі”. Одначе Томові все те було невтамки, і він перевів мені стільки молодиць, що я мусив з ним розірвати, хоч який він був добросердій чолов'яга і в ділі вельми чесний.

— То ви вважаєте, що ваші способи поводження вигідніші, аніж Томові? — спитав містер Шелбі.

— Ну звісно ж, добродію, саме так. Я, бачте, завше, як є змога, волю обминати всякі прикроці — коли ото продаєш малечу, воно

краще десь відпровадити матерів, бо самі знаєте: чого очі не бачать, за тим душа не болить. А коли все тишком-нишком і нічого вже не зарадиши, вони швидко до цього звикають. Негри ж, бачте, зовсім не те, що білі люди, в яких зроду-віку поведено жити разом із дружиною, дітьми і все таке інше. Добре вимуштруваний негр не знає усіх цих забобонів, і такі речі минаються йому легше.

— Боюся, що мої негри не досить добре вимуштрувані, — сказав містер Шелбі.

— Може й так. Ви тут, у Кентуккі, розбещуєте своїх негрів. Ви гадаєте, що робите їм добро, однаке насправді то ніяке не добро. Негр, він, бачте, на те й існує, аби його тягали по світу, продавати Томові, Дікові й ще хтозна-кому; і ті, що навіють негрові всяки там думки та сподіванки і надто панькаються з ним, аж ніяк не чинять йому добра, бо, коли його спіткають справжні злигодні, йому від того буде ще гірше. Отож, скажу я вам, якби ваших негрів та послати десь на плантацію, вони, либонь, ураз духу пустилися б, тим часом як тамтешні співали б собі та гиготіли мов біснуваті. Воно звісно, містер Шелбі, кожен гадає, що його звичай найкращі, отож і я певен, що поводжуся з неграми саме так, як належить.

— Щаслива та людина, що всім задоволена, — легенько стenuvши плечима, мовив містер Шелбі з ледь помітною бридливістю в голосі.

— Ну, — озвався Гейлі після того, як вони деякий час мовчки лузали горіхи, — то яке ж буде ваше слово?

— Мені треба все обміркувати й порадитися з дружиною, — відказав містер Шелбі. — А тим часом, Гейлі, коли ви хочете облагодити цю справу без зайвого шелесту, як самі допіру казали, то глядіть не прохопіться про неї в околиці. Бо це не міне моїх слуг, а досить їм щось прочути — і тоді годі сподіватися забрати тихо-мирно хоч кого з них, це вже будьте певні.

— Ну звісно! Нікому ані словечка! Авжеж! Тільки мушу вам сказати, що мене страх як тіснить час, отож я хотів би знати якнайскорше, на що можу розраховувати, — промовив Гейлі, підводячись і надягаючи пальто.

— Ну, то приходьте сьогодні ввечері, десь між шостою та сьомою, і я дам вам відповідь, — сказав містер Шелбі.

Торговець уклонився і вийшов із кімнати.

“Якби ж то я міг турнути його зі сходів, цього безчільного, самовдоволеного негідника! — Мовив містер Шелбі сам до себе, коли двері зачинились. — Але він добре знає, яку силу має наді

мною. Коли б мені ще недавно хто сказав, що я продам Тома на Південь якомусь мерзенному гендляреві, я б запитав: “За кого ти мене вважаєш, за псявіру?” Та тепер, як видно, нічого вже не вдіш. А ще ж і Елізин малий! Ото матиму я халепу з дружиною; та й через Тома теж. А все борги, хай їм абищо! Цей глитай розуміє, що я перед ним безсилій, і він таки доконає свого.”

З агалом містер Шелбі був чоловік непоганий, вдачу мав добру та лагідну, до челяді ставився поблажливо, і негри в його маєтку не т єрпіли ні в чому нужди. Однаке десь перед тим він вкинувся у великі комбінації, що завдали йому чималого збитку, відтак запутався в боргах, і Гейлі прибрав до рук більшість його векселів; оце-то й наводить світло на вищезгадану розмову.

Тим часом сталося так, що Еліза, підступивши до дверей, почула уривок їхньої розмови, і то цілком достатній, аби збегнути, що торговець спонукає хазяїна продати когось із челяді. Причинивши за собою двері, вона б залюбки постояла й послухала далі, та в цю мить її покликала господиня, і вона мусила піти.

І все ж їй здалося, що торговець мав на оці її хлопчика. Чи, може, то їй причудилось? Серце їй тривожно закалатало, і вона, сама того не тямлячи, так міцно притиснула до себе малого, що він здивовано глипнув на неї.

— Елізо, голубонько, що це з тобою коїться сьогодні? — запитала господиня, коли Еліза вивернула глек з водою, перекинула столика і нарешті замість шовкової сукні, яку господиня загадала принести з шафи, подала їй довгу нічну сорочку.

Еліза здригнулася.

— Ой пані! — мовила вона, зводячи очі, а тоді в сльозах упала на стілець і гірко заплакала.

— Та ну ж бо, Елізо, голубонько, що тобі таке? — знову спитала господиня.

— Ой пані, пані! — відказала Еліза. — Там у вітальні якийсь торговець балакає з хазяїном! Я сама чула.

— Ну, а коли й так, дурненька, то що тобі до того?

— Ой пані, невже хазяїн продастъ моего Гаррі? — І бідолашна жінка, скуливши на стільці, конвульсійно заридала.

— Продастъ Гаррі? Та що ти, дурненька? Ти ж знаєш, що твій хазяїн ніколи не заходить у справи з тими південними гендлярами й нізащо не продастъ жодного зі своїх слуг, поки вони шануються. Та й подумай, дурнятко, хто б то захотів купити твого Гаррі? Чи ти гадаєш, усім тільки його світу, що він, як оце тобі, полохлива ти

квочко? Ану хутенько утри слізози та застебни мені сукню. А тоді з аплетеш косу й гарненько викладеш її, як навчилась востаннє. І ніколи більше не підслуховий під дверима.

— Ale ж, пані, ви самі... не дасте... не погодитеся...

— Не кажи дурниць, серденько! Звісно, що ні. До чого ці балачки? Та це ж для мене однаково, що продати котру власну дитину. Далі-бі, Елізо, чи не надто вже ти трусишся над своїм малим. Тільки хто поткнеться на поріг, як тобі тут-таки ввижаетесь, що то прийшли його торгувати.

Заспокоєна впевненим тоном господині, Еліза моторно і вправно заходилася чепурити її, вже й сама сміючись із свого недавнього переляку.

Місіс Шелбі, нічого не знаючи про чоловікові скрутні обставини її цілком покладаючись на його добру вдачу, анітрохи не покривила душою, рішуче відкинувши Елізині здогади. Вона й справді не давала їм жодної ваги і, заклопотана лаштуванням до вечірньої гостини, дуже скоро й думати про все те забула.

Розділ II

МАТИ

 лізу від самогодитинства виховувала господиня, і дівчинка завше була її милованка та пестунка.

Ti, кому траплялося подорожувати американським Півднем, либо нь, не раз примічали оту особливу зgrabність, оту співучість мови та елегантність рухів, що здебільшого вирізняють квартиронок і мулаток з-поміж інших жінок. До цієї природної грації квартиронок часто долучається своя особлива зваба, а що вже вродливі вони, то й годі казати.

Еліза, як оце її щойно змальовано, теж не є витвір нашої уяви — така вона лишилась у нашій пам'яті, відколи ми бачили її перед багатьма роками в Кентуккі.

Уbezпечена під дбайливим крильцем господині, Еліза дійшла повноліття, не зазнавши лиха, яке випадає на долю більшості вродливих рабинь, що їхня краса так часто буває фатальною, її віддали заміж за гожого й здібного молодого мулага, раба з сусіднього маєтку, на ім'я Джордж Гарріс.

Господар цього молодика послав його в найми на джутову виробню, де своєю вправністю і кебетою він скоро зажив слави першорядного мастака. Він змайстрував машину очищувати коноплі, що,

зважаючи на мізерну освіту й підневільний стан винахідника, являла собою правдивий витвір технічного генія, не згірший від бавовноочисника Вітні¹.

Гарний на вроду, з приємними манерами, він був загальним улюбленицем у виробні. Та оскільки перед лицем закону цей молодик вважався не за людину, а лиш за річ, то всі неординарні здібності улягали владі грубого, дрібноголового й свавільного господаря.

¹ Таку машину справді винайшов один темношкірий робітник у штаті Кентуккі. (*Примітка автора*).

Оцей-то пан, прочувши про те, якого шелесту наробив Джорджів винахід, власною персоною приїхав до виробні, аби побачити, чого там довмілась його наділена розумом худобина. Власник виробні захоплено вітав його й поздоровив з тим, що він має такого тямущого раба.

Господаря провели у виробню, і Джордж показав йому свою машину. Радісно збуджений, він говорив так вільно, тримався з такою гідністю, був такий мужній та гожий на взір, що господаря запосіло прикре відчуття приниження. Далебі, з якої б ото речі його раб мав роз'їжджати по країні, винходить машини й не схиляти голови перед панами? Ось він покладе цьому край. Забере його назад і змусить копати й шарувати землю, а відтак, мовляв, “побачимо, де подінеться його гонор”. І власник виробні, і всі робітники, що були при цьому аж заніміли з подиву, коли він раптом зажадав Джорджеву платню і сповістив про свій намір забрати його додому.

— Але ж, містере Гаррісе, — спробував заперечити власник виробні, — чи не буде це трохи зопалу?

— А хоч би й так? Адже він мій!

— Ми можемо збільшити йому платню, шановний пане.

— Не про те йдеться, добродію. Ні до чого мені віддавати в найми своїх рабів, коли я сам цього не хочу.

— Але ж, добродію, він показав себе таким справним робітником!

— Може, воно й так. А от у мене в господі, мушу вам сказати, він ніколи не був вельми справний, хоч би до якого діла я його представляв.

— Таж він сам придумав он яку машину! — досить необачно впав у слово один робітник.

— Атож! Машину, що заощаджує працю, еге? Чого ж би ще від нього чекати, далебі! Тільки негр і міг до такого доп’ястися, будьте певні. Та вони самі тільки те й роблять, що заощаджують працю, всі як є. Ні, він тут не зостанеться!

Джордж стояв мов громом уражений, отак нараз почувши присуд влади, що їй, як він знов, годі було опиратися. Він згорнув руки, міцно стулив уста, але в грудях йому бурхав справжній вир гірких почуттів, і гаряча кров стугоніла в жилах. Віддих йому уривався, а його велики темні очі палали, мов дві жарини. Він, певно, не стримався б і допустивсь якого небезпечноного вибуху, коли б не добросердій власник виробні що торкнув його за руку і тихенько промовив.

— Не супереч, Джордже, єдь тим часом із ним. А ми спробуємо допомогти тобі.

Славільний пан завважив це і хоч не дочув шепоту, однаке збагнув, про що йдеться; а відтак ще дужче затяvся і твердо поклав собі не попускати влади над своєю жертвою.

Джорджа відвезли додому і загадали робити найтяжчу та найбруднішу роботу на фермі. Він мовчав, не виказував свого невдоволення, проте була інша мова, яку несила притлумити, — мова палючих очей та смутного й нахмуреного чола, і ознаки ті щонайпевніше говорили, ця людина ніколи не стане річчю.

Саме об тій щасливій порі, коли він працював у виробні, Джордж і запізнався зі своєю майбутньою дружиною. У той час, завдяки великій довірі й прихильності власника виробні, він був сам собі господар і міг ходити куди заманеться. Місіс Шелбі вельми схвалювала цей шлюб; по-жіночому замилувана у весільних оборудках, вона щиро тішилася, віддаючи свою гожу пестунку за молодика її стану, що був, як на позір, цілком їй до пари з кожного погляду. Отож їх перевінчали у великій вітальні панського будинку, і господиня сама оздобила розкішні коси нареченої помаранчевим цвітом та накинула на них шлюбну намітку — либонь, цей убір ніколи ще не лягав на прекраснішу голівку. Нічого не бракувало на тому весіллі: ні білих рукавичок, ні пирогів, ні вина, ані гостей, що захоплено вихвалили красу нареченої та ласку і щедрість її пані.

Рік чи два Еліза часто бачилася з чоловіком, і ніщо не затмрювало їхнього щастя, окрім смерті двох малих діточок, що в них Еліза душі не чула й так тяжко за ними побивалась, аж господиня взялася по-материнському лагідно розраджувати її, аби погамувати ті буйні перечування і підкорити їх розумові.

Коли народився маленький Гаррі, Еліза поступово втішилась і заспокоїлася, під спасенним впливом цього нового єства рани її загоїлись, нерви зцілилися, і вона жила собі, не знаючи лиха, допоки її чоловіка раптом забрано від добросердного власника виробні й кинуто під залізну руку законного володаря.

Тижнів десь за два по тому, як господар забрав Джорджа, власник виробні, вірний своєму слову, відвідав містера Гарріса з надією, що той перестав гніватися, і, не жаліючи слів, намагався вмовити його відпустити молодого мулата на попередню роботу.

— Не витрачайте зайвих слів, — вперто відповів містер Гарріс. — Я сам умію вести свої справи, сер.

— Спаси, Господи, мене в них втручатися, сер! Я тільки думаю, що у ваших інтересах відпустити до нас Джорджа на тих умовах, які ми вам пропонуємо.

— Я прекрасно вас розумію! Думаєте, ніхто не помітив, як ви тоді переглядались і перешіптувались? Мене не проведеш, сер! Ми живемо у вільній країні, сер! Джордж належить мені, і я вільний робити з ним все, що завгодно. Ось так-то!

Остання надія Джорджа згасла. Попереду його чекало життя, сповнене нудної, непосильної праці, що обтяжена до того ж різними дріб'язковими зачіпками та приниженнями, які тільки здатен вигадати озлоблений деспот.

Один дуже гуманний знавець законів сказав якось: “Найгірше, що можна зробити з людиною, це повісити її”. Ні! Це ще не найгірше — з людиною чинять і *grije!*

Розділ III

БАТЬКО І ЧОЛОВІК

Mісіс Шелбі поїхала на гостину. Еліза стояла на веранді й понурим поглядом проводжала карету, що зникала вдалині, як зненацька до її плеча доторкнулася чиясь рука. Вона швидко повернула голову, її чудові очі радісно засяяли.

— Ти налякав мене, Джордже! Яка я щаслива бачити тебе! Ми сі не буде до вечора. Підемо до мене й погомонимо на волі.

З цими словами Еліза провела Джорджа в охайно прибрану маленьку кімнатку по сусідству з верандою, де звичайно вона шила і будь-коли могла почути оклик господині.

— Яка я щаслива! Чому ти не посміхнешся? Подивись на Гаррі, — правда він виріс? (Хлопчик стояв поряд, чіпляючись за материну сукню, і соромливо поглядав на батька крізь заплутані кучерики.) І таким став красунчиком! — Еліза підібрала волосся з чола сина і поцілувала його.

— Краще б він не з'являвся на світ Божий! — гірко вихопилось у Джорджа. — І він, і я!

Здивована і налякана такими словами, Еліза опустилася на крісло, притиснулась головою до чоловіка й залилася сльозами.

— Не варто, Елізо! Пробач за те, що я тебе засмучую, бідененька моя! — ніжно сказав він. — Прости... Чому ми з тобою зустрілися?! З іншим ти була б щаслива.

— Джордже, Джордже! Як ти можеш так казати? Невже щось сталося? Невже нам щось загрожує? Адже досі ми були щасливі.

— Так, ми були щасливі, люба, — сказав Джордж.

Потім посадив Гаррі на коліна і пиленно зазирнув у прекрасні темні очі хлопника й обома руками провів по його темних кучерях. — Викапана мати! А ти, Елізо, найвродливіша й найкраща з усіх жінок на світі. І для чого ми тільки зустріли одне одного?!

— Не треба так говорити, Джордже!

— Що на нас чекає, Елізо? Біда, одна біда! Мое життя гіркіше від полину. Я гину. Я жалюгідний, нещасний раб, який і тебе потягне за собою на дно. Який сенс тягнутися до чогось, добиватися знань? Який сенс жити? Швидше б лягти у домовину — юсе!

— Це гріх, Джордже! Я знаю, як тобі б уло б важко розлучитися із фабрикою, і господар у тебе жорстокий, але потерпи, можливо...

— “Потерпи”? — перебив її Джордж. Хіба я мало терпів? Хіба я сказав хоч слово, коли він раптом, ні сіло ні впало, забрав мене звідти, де всі так добре до мене ставилися? Я віддавав йому гетьувесь свій заробіток, а працював же я незле, хто хочеш тобі скаже.

— Авжеж, то таки страшне лихо, — мовила Еліза. — Одначе, зрештою, він твій пан, ти ж сам знаєш.

— Мій пан! А хто дав йому право панувати наді мною? Ось що не йде мені з думки. Я ж бо така сама людина, як і він, я навіть уdatніший за нього: тямовитіший у ділі, ліпше вмію хазяйнувати, краче читаю та пишу, — і всього цього я дійшов самотужки, не з його ласки, а радше навпаки — всупереч його волі. Тож за яким таким правом він обертає мене на чорну худобу, забирає мене від роботи, до якої я зугарніший за нього, і загадує робити те, з чим годна впоратися перша-ліпша коняка? А він же таке чинить, він нахвалиється понівечити мене, затоптати в багно, він зумисне ставить мене до найтяжчої, найбруднішої, найганебнішої роботи!

— Ой Джордже... Джордже, як ти настрахав мене! Далебі, це ж я вперше чую від тебе такі слова. Я боюся, щоб ти не накоїв чогось жахливого. Мене анітрохи не дивує твоя гіркота, але будь обачний, благаю тебе, будь обачний — задля мене... задля Гаррі!..

— Я був обачний, я терпів, скільки міг, та ця мука стає щодень тяжча, і далі зносити її вже несила. Він не проминає жодної нагоди допекти мені чим тільки можна. Я думав, що коли справно робити-му свою роботу й поводитимусь сумирно, то матиму якийсь час і на те, аби читати книжки та вчитися. Однаке, що більше я роблю, то більше роботи він мені накидає. Хоч я й мовчу, каже він, але він бачить, що в мені сидить диявол, і він таки, мовляв, вижене його з мене. Та, мабуть, одної днини цей диявол сам вимкнеться на волю, от тільки навряд чи мій пан зрадіє з того.

— Любий мій, то що ж нам робити? — скрушно озвалась Еліза.

— А оце допіру вчора, — проводив далі Джордж, — я накладав на віз каміння, а малий панич Том стояв поруч і цвъохкав своїм б атіжком перед самісіньким носом коняці, так що вона стеналася з п е реляку. Я попрохав його не цвъохкати — так лагідно, як тільки міг, — та він наче й не чув. Я сказав щераз, аж раптом він обертається — і на мене з тим батіжком. Тоді я схопив його за руку, а він як заверещить, як захвищає ногами і біgom до свого татуся жалітися, що я його побив. Той вискочив, мов скажений, і кричить: “Ось я тобі зараз покажу, хто твій пан!” А потім прив’язав мене до дерева, наготовував різки й дав їх паничеві: мовляв, нехай шмагає мене, доки сили стане. І той шмагав. Та дарма, колись я йому це згадаю!

Молодик спохмурнів на виду, і очі йому так зблиснули, що його дружина аж затремтіла...

— Я лиш одне хочу знати: хто дав цьому недолюдкові право панувати наді мною? — не вгавав він.

— Де ж би то, — сумно мовила Еліза. — Я от завше вважала, що мушу слухатись своїх пана й пані, бо так мені належить від Бога.

— Щодо тебе, то в цьому є якийсь глупзд — вони ж бо мали тебе наче за свою дитину: годували, одягали, не кривдили і навіть дечого навчили, так що тепер ти добре поведена. Отож вони якоюсь мірою правні й питати з тебе. А я не знав нічого, крім побою, штурханів та лайки, і був радий хіба лише тоді, коли мене полишиали на самого себе. То що я кому завдячу? Те, що на мене витрачено, я відробив уже сто разів. Ні, далі терпіти цього я не буду. Не буду — і край! — вигукнув він, грізно нахмурившись і стискуючи кулаки.

Еліза злякано тремтіла і не озивалась ані словом. Вона ще ніколи не бачила чоловіка в такому стані, і її делікатна вдача немовби похилилася від цього спалаху гніву, як тростина від буревію.

— Ти пам'ятаєш бідолаху Карла, собачку, якого ти мені подарувала? — знову заговорив Джордж. — Той песик був чи не єдиною моєю втіхою. Він спав разом зі мною, не відходив од мене ні на крок і часом так дивився мені в вічі, немов розумів усі мої перечування. То от, кілька днів тому я годував його недоїдками, які підібрав біля кухонних дверей, коли це йде хазяїн і нумені вичитувати: собака, мовляв, живе його коштом, і що то буде, коли кожен мурин заведе собі собаку, — а тоді звелів почепити йому на шию каменюку й кинути в ставок.

— Ой Джордже, але ж ти цього не зробив?

— “Не зробив”! Я — ні, а він — зробив. А коли бідолашний собака став потопати, ще й камінням його закидав разом з отим своїм Томом. Сердешний песик! Він так жалісно дивився на мене, наче питав, чому я не хочу його порятувати. А потім мене відшмагали за те, що я не втопив його сам. Ну нехай — хазяїн ще відчує на собі, що мене побоюєм не зігнеш. Настане такий день, якщо він не схаменеться.

— Шо ти замислив, Джордже? Не чини зла, прошу тебе!..

— Я й сам хотів би бути добрим, але серце мені пече, мов огнем, і я не маю чим цьому зарадити. На моєму місці і ти відчувала б те саме, та, либо нь, зараз і відчуєш, коли я розкажу тобі далі. Ти ж іще не все знаєш.

— А що ж там іще скоїлося?

— А от що. Останнім часом хазяїн говорить, що вчинив дурницю, дозволивши мені оженитися на стороні, що він ненавидить містера Шелбі і весь його рід, бо вони заносяться перед ним, і що я буцімто теж перейняв од тебе ту пиху. Отже він каже, що більше не дозволить мені ходити сюди, а знайде для мене жінку в своєму обійсті. Спершу він лише побіжно згадував про це, коли сварився на мене, але вчора сказав, що я маю одружитися з Міною і оселитися у її хатині, а як ні — то він продасть мене на Південь.

— Але ж ти одружений зі мною, і нас повінчав священик так само, як білих людей, — простодушно мовила Еліза.

— Хіба ти не знаєш, що раб не правий одружуватись? Немає на це закону, і, якщо хазяїн надумає нас розлучити, ніхто не визнає тебе за мою дружину. Тим-то я й кажу, що ліпше б нам ніколи не зустрічати одне одного... ліпше б мені взагалі не родитися на світ —

задля нас обох, задля цього нещасного маляти, що також побачило світ собі на лихо. Адже те саме може спіткати і його!

— Ні, мій пан такий добрий!..

— Воно так, але хто відає, як усе буде? Він може померти, і тоді хлопчика продадуть не знати кому. Тож яка радість з того, що він такий гарненький, і втішний, і кмітливий? Згадаєш мое слово, Елізо, за кожен талан твого дитинчати тобі завдадуть болючих ран у самі-сіньке серце, бо що вища буде йому ціна, то менше в тебе надії вдержати його при собі.

Важким тягарем лягали на серце Елізі його слова. В її уяві знову постав отой торговець, що був допіру в пана, і вонавраз пополотніла на виду й задихнулась, немов від смертельного удару. Відтак сполохано визирнула на веранду, куди подався хлопчик — йому набридло слухати поважну розмову батьків, і тепер він залюбки гасав верхи на тростинці містера Шелбі. Вона хотіла була звірити чоловікові свої страхи, проте стримала себе.

“Ні, ні, йому, бідоласі, й без того невесело, — подумала вона. — Не треба нічого йому казати. А може, все воно й неправда — адже пані ще ніколи нас не обманювала”.

— Ну що ж, Елізо, серденько, — засмучено мовив Джордж, — тримайся і кріпись. А тепер прощавай, бо я рушаю в дорогу.

— В дорогу, Джордже? Куди?

— До Канади, — відказав він. — І скоро я туди добудуся, як зараз же викуплю й тебе. Це єдина рада, яка нам зостається. Твій х авян — добрий чоловік, він мені не відмовить. Я викуплю і тебе, і хлопчика — сподіваюсь, мені пощастиТЬ це зробити.

— Головонько моя бідна! А що, коли тебе спіймають?

— Їм не спіймати мене, Елізо. Я радніше *хану*! Або стану вільний, або загину!

— Ти хочеш накласти на себе руки?

— В цьому не буде потреби: вони самі мене вб'ють. Їм не випаде продати мене на Південь живого.

— Ой Джордже, будь обережний хоч задля мене! Не чини зла, не позбавляй життя ні себе, ні когось іншого. Я розумію, яка то спокуса... яка то страшна спокуса, але не треба, благаю тебе... Коли вже ти мусиш рушати, то рушай, але будь обережний та розважливий, і хай щастить тобі доля.

— Ось послухай-но, Елізо, який мій план. Сьогодні хазяїнові з аманулося послати мене з листом до містера Сімса. Він живе за

милю звідси, отож я й заглянув до тебе дорогою. Певне, хазяїн так і сподівався, що я розкажу тобі про свої знегоди. Він-бо тішиться на саму гадку, що це завдасть прикроців “поріддю Шелбі”, як він на них каже. То от, я повернувся до нього тихий і сумирний, наче все те минулося, розумієш?.. Я вже налаштувався до втечі, і є люди, що згодні мені допомогти. Отож десь за тиждень я згину безвісти. Побажай мені щастя, Елізо.

— Щасливої дороги, Джордже. Хай береже тебе доля від лихих вчинків.

— А тепер — прощавай! — мовив Джордж, узявши Елізу за руки і вдивляючись їй у вічі.

Вони деякий час стояли мовчки. А вже потому були останні напутні слова, тяжкі зітхання, слізози — подружжя прощалося так, як прощаються люди, що в них надія на нову зустріч примарна, мов тонке павутиннячко.

Розділ IV

ВЕЧІР У ХАТИНІ ДЯДЬКА ТОМА

Xатина дядька Тома являла собою невеличку рублену прибудову до “великого дому”, як називають негри панський будинок. Перед дверима її був чепурний, дбайливо доглянутий садочок, де влітку достигали полуниці, малина та всіляка інша садовина й городина. Чільна стіна хатини була з апнута буйними ясно-червоними бегоніями та рясноцвітними трояндами; їхнє довге пагіння так переплелося між собою, що майже геть закривало грубі колоди. Там-таки в затишному куточку кожного літа пишно розквітали нагідки, петунії, вечорниці та інші однолітні квіти — гордість і втіха тітоньки Хлої.

А тепер завітаймо до помешкання.

У панському будинку вже повечеряли, і тітонька Хлоя, що наглядала за вареним і печеним як головна куховарка, полішила своїх підлеглих прибирати зі столу та мити посуд, а сама пішла до хати, аби “налаштувати вечерю свому старому”. Оце ж бо її ми й бачимо б ѹя плити: вона заклопотано дослухається, як щось шкварчить у каструлі, а водночас поважно й неквапливо знімає покришку з панівки, і паркий дух, що виходить звідти, непомильно дає наздогад про якусь “смакоту”. Округле чорне обличчя тітоньки Хлої так лиснє, що можна подумати, ніби вона помастила його яєчним білком, достоту як ото мастить свої коржики. Це пухке обличчя під ретельно накрохмаленим картатим очіпком аж сяє від утіхи та задоволення, що до них — ніде правди діти — долучається й трохи гонору, та воно й не дивно — адже ж тітоньку Хлою повсюди визнано за найпершу куховарку в цілій околиці.

Куховарка вона й справді була найдостеменніша. Кури, індички та качки, тільки-но вгледівши її на задвірку, враз поважніли й не інакше як вкидалися в роздуми про скороплинність життя, і то недарма, бо всі думки тітоньки Хлої незмінно були звернені на патрання, начиняння та смаження, отож сама її поява на пташиному дворі доконче мала страхати розважливe домове птаство. Що ж до її печива — кукурудзяних коржиків, балабушк і в, пундиків та інших ласощів, що їх годі й злічити, — то воно лишалося незображенnoю загадкою для всіх менш наставлених куховарок і тітонька Хлоя, колихаючись усім своїм опасистим тілом, не раз потішено оповідала про марні спроби тої чиїншої з її суперниць сягнути такої самої досконалості.

Та найдужче збуджували її снагу наїзди гостей і лаштування проханих обідів та вечер. Не було для неї приемнішого видовища, як купа валіз на веранді, що віщували їй нові клопоти й нові звитяги.

Однаке тим часом тітонька Хлоя порається коло панівки, тож полишмо її при цьому любому ділі й закінчімо огляд хатини.

В одному кутку стояло ліжко, охайно заслане сніжно-білим покривалом, а перед ним лежав чималий килимок. То була царина тітоньки Хлої, найпочесніше місце в господі, а відтак увесь той куток укупі з ліжком та килимком свято шанували й по змозі оберігали від руйнівних наскоків малечі. Він-бо правив у хатині за *вітальню*. У другому кутку було ще одне ліжко, не таке ошатне і очевидчаки призначене для *спання*. Стіну над комінком прикрашали вельми лискучі друковані образки до Святого Письма і портрет генерала Вашингтона¹, так хвацько змалькований та розфарбований, що, певно, сам герой чимало дивувався б, якби йому трапилось побачити ту свою подобу.

На грубій лаві в кутку сиділо двійко кучерявих хлопчаків з пухкими щічками та блискучими чорними оченятами, вони назирали за крихітною дівчинкою, що робила перші спроби ходити. Як і всі немовлята, вона раз у раз зводилася на ніжки, якусь мить стояла похитуючись, а тоді падала додолу, і кожна така марна спроба викликала в наглядачів гучний захват, наче то було хтозна-яке розумне діяння.

Перед комінком стояв стіл, ніжки якого очевидно слабували на ревматизм. Він був засланий скатертиною, на якій красувалися візе-

¹Вашингтон Джордж (1732–1749) — головнокомандувач американського війська у війні з Англією за незалежність; згодом — перший президент США (1789–1797).

рунчасті чашки з блюдцями, і все воно свідчило про те, що йдеться до трапези. Біля столу сидів дядько Том — найперший челядник містера Шелбі, — а що він має стати й головним героєм нашої оповіді, то ми вважаємо за свій обов'язок детально змалювати його читачам.

То був високий на зріст, кремезний, міцної статури чоловік, з лис-к укою чорною шкірою і обличчям суто африканського штибу, поважним та розумним на взір, а до того ж завжди добрим і приязнім. Уесь його вигляд виказував спокійну впевненість і гідність, але водночас було видно, що то людина простосерда й довірлива.

Перед ним лежала грифельна дошка, і він занурено й повільно виписував на ній якіс літери. За цими його вправами наглядав панич Джордж, меткий тринадцятирічний хлопчик, що тримався вельми поважно, як і годилося вчителеві.

— Не так, дядечку Tome, не так, — жваво мовив він, побачивши, що дядько Том старанно загинає петельку літери “g” не в той бік. — Ти пишеш “q”, а не “g”, ось поглянь.

— Ти диви, а й справді! — озвався дядько Том, шанобливо й зачудовано споглядаючи, як його юний учитель хвацько вимальовує йому на науку численні “q” і “g”. Відтак, затиснувши грифель в грубих, шкарубких пальцях, знову терпляче взявся до діла.

— Білим людям усе воно за іграшку! — мовила тітонька Хлоя, підводячи голову від сковороди, що її змащувала настромленим на виделку шматочком сала, і захоплено дивлячись на панича Джорджа. — Он як він пише, ти ба! А читає як! Та ще й нас вечерами приходить навчати. Ото дивина!

— Дивина то воно дивина, тітонько Хлоє, але ж і їсти вже страх як хочеться, — озвався Джордж. — Невже той пиріг у панівці ще не готовий?

— Зараз охолоне, паничу Джордже, — відказала тітонька Хлоя, піднімаючи покришку й заглядаючи до панівки. — Ач, як гарно присмагнув — подивитися любо. Далебі, тут мене вчити не треба! А оцедесь тими днями пані загадала Селлі спекти пирога — нехай, мовляв, *повчиться*. “Ta що ви, пані! — кажу я їй. — Мене аж жаль бере отак добро переводити. Ви тільки погляньте, який він у неї п ерехняблений, нема на що дивитися — достоту стара пантофля. Де вже їй пироги пекти!”

Висловивши в такий спосіб свою зневагу до невправності Селлі, тітонька Хлоя підняла покришку над панівкою, і всі побачили пиш-

ний, добре випечений пиріг, якого не посоромився б жоден міський кондитер. То очевидчаки мала бути окраса всієї трапези, і тепер тітонька Хлоя ревно заходилася лаштувати інші наїдки.

— Гей ви, Мозе, Піте, ану не плутайтесь під ногами, муринята! І ти, Поллі, ясочко, йди собі, ось зараз матуся дастъ чогось і своїй маленькій донечці. А ви, паничу Джордже, хутчій складайте книжки та присувайтесь близче до мого старого. Ось я вже подаю ковбаски, а там і коржики не забаряться.

— Мені казали прийти вечеряти додому, — озвався Джордж, — та я ж знаю, де буде смачніше, тітонько Хлос.

— Ваша правда, голубе, ваша правда, — потвердила тітонька Хлоя, накладаючи їому на тарілку коржиків, що аж пашіли жаром. — Ви ж бо добре знаєте, що стара тітка Хлоя призапасить для вас найліпший шматочок. Атож, це вже будьте певні!

За цими словами тітонька Хлоя жартівливо тицьнула його пальцем у бік і притильном повернулася до сковороди.

— А тепер — до пирога! — сказав Джордж, коли метушня біля пательні трохи вщухла, і націлився на ту ласу штуку великим ножем.

— Боронь Боже, паничу Джордже! — злякано вигукнула тітонька Хлоя, хапаючи його за руку. — Хіба ж можна різати його таким ножиськом! Він же враз охляне, і пропаде вся краса. Осьде вам мій тонкий старенький ножичок, він у мене саме для цього й нагострений. Бачите, як легенько ріже — наче в пух заходить. А тепер їжте собі на здоров'ячко, кращого пирога ви ніде не скуштуєте.

— А Том Лінкольн каже, — промовив Джордж із повним ротом, — що їхня Джінні ліпша куховарка, ніж ти.

— Ой, дайте мені спокій з тими Лінкольнами! — зневажливо відказала тітонька Хлоя. — Де вже їм братися до *наших* панів! Люди вони, звісно, поважні, однаке зовсім із іншого тіста зліплени. А що вже до панського поводження, то вони про те й гадки не мають. От порівняти хоч би містера Лінкольна з містером Шелбі. Сміх та й годі! А місіс Лінкольн — чи ж вона годна так поважно вступити до кімнати, як моя пані? Так само показно та гордовито? Та де ж, далебі! Ото ж бо й не нагадуйте мені краще про тих Лінкольнів! — І вона труснула головою з виглядом людини, що знає ціну своїм словам.

— Але ж ти сама не раз казала, — заперечив Джордж, — що Джінні дуже добра куховарка.

— Атож, казала, — погодилася тітонька Хлоя. — І тепер можу сказати. До простого, немудрящого куховарства Джінні й справді зугарна. Вона може не зле спекти хліб, наварити картоплі, а от щодо кукурудзяних коржів уже не те. Коржі в Джінні не хтозна-які, хоч їсти їх і можна. А коли сягнути трохи вище, то тут вона й зовсім нікчемна. От візьміть ви хоч би й ті ж таки пироги — вона їх, звісно, пече, але ж яка на них скоринка!.. А хіба вона годна замісити справжнє тісто, таке пухке, щоб у роті тануло, наче воно з самого повітря зроблене? Пригадую, я була в них, коли міс Мері мала виходити заміж, і Джінні показала мені пироги, що напекла до весілля. Ми з Джінні добрі приятельки, ви ж знаєте, і я їй нічого тоді не сказала. Та повірте мені, паничу Джордже, якби я напекла таких пирогів, то цілісінський тиждень очей не склепила б із сорому. Зовсім були негодяці.

— А Джінні, певне, гадала, що вони дуже добрі? — спитав Джордж.

— Звісно, що гадала! Ще б пак! Тим-то й вихвалялася ними так широко. Отут, бачте, й уся притичина — вона просто *нетямить*. Далебі, таж там і господарі такі, що їм до всього байдуже. Де ж би то їй щось тямити! Вона й не винна ніскілечки. Ой паничу Джордже, ви й самі не знаєте, яке то щастя для вас мати таку родину!

Тітонька Хлоя зітхнула й розчулено звела очі до неба.

— Дарма, тітонько Хлоє, я добре знаю, яке то щастя їсти отакі пироги й пудинги, — озвався Джордж. — Ось ти поспитай Тома Лінкольна, як я пишаюся перед ним щоразу, коли його бачу.

Тітонька Хлоя відкинулась на стільці й вибухнула щирим добродушним реготом на таку дотепність молодого панича. Вона реготала так, що по її чорних лискучих шоках аж слізози потекли, і в одноточас жартівливо ляскала й торсала Джорджа, примовляючи: “Ой, дайте спокій!.. Та ви ж мене зі світу зведете!.. Ой лишенъко! Оце вже, певно, помру zo сміху!..” — і щораз дужче заходилася реготом, аж поки Джордж і справді уявив собі, ніби він хтозна-який дотепник і що йому таки треба стерегтися, жартуючи “на всю губу”.

— То ви казали про це Томові, еге? Ох, ця вже мені молодь! І пишалися перед ним нашими пирогами? Далебі, паничу Джордже, та ви хоч кого насмішите!

— Так, — потвердив Джордж. — Я не раз йому казав: “Ти б подивився, Tome, на тітчині Хлоїні пироги. Ото справді пироги!”

— Атож, шкода, що він їх не бачив, — мовила тітонька Хлоя, видимо вболіваючи душею за бідолашного Тома, що не сподобився такої благодаті. — А ви б коли-небудь запросили його до обіду, паничу Джордже, зробили б йому таку ласку. Негоже-бо надто пишатися перед іншими тим щастям, що його дарує нам доля, ніколи про це не забувайте, — докинула вона, споважнівши на виду.

— Гаразд, я запрошу Тома десь на цьому тижні, — сказав Джордж. — Ати вже, тітонько Хлоє, постараїся як можеш. Нехай він подивує. От аби нам так його нагодувати, щоб він потім тижнів зо два їсти не схотів!

— А чого ж, і нагодуємо, — весело обізвалася тітонька Хлоя. — Ось побачите. Згадайте-но, які в нас бувають обіди! Пам'ятаєте отої пиріг із курятинорою, що я зготувала, коли до нас приїздив обідати генерал Нокс? Ми тоді з пані трохи не посварилися. На господинь іноді щось таке находить, аж дивом дивується. Тут тобі такий клопіт, така на тобі, сказати б, тяжка відповідь, а вони круться під ногами й скрізь стромляють свого носа. От і наша пані того разу все загадувала мені робити то сяк, то так, аж урешті я не стерпіла та й кажу: “Люба моя пані, ви погляньте-но на свої гарні білі рученята, на оці тендітні пальчики, винизані бліскучими перснями, — вони ж бо мов ті лілеї, вміті росою. А тепер погляньте на мої чорні зашкабрублі ручиська. Тож чи не здається вам, що сама доля так судила: *мені* — пекти пироги, а *вам* — бавити час у вітальні?” Отак мені надало, паничу Джордже!

— А що сказала на це мама?

— Що сказала?.. Ну, всміхнулась вона очима, — отими своїми великими гарнющими очима, — та й каже: “А знаєш, тітонько Хлоє, мабуть, що твоя правда”. І пішла собі до вітальні, їй було б панчунти мене по шій за мою зухвалість, та так уже я поведена, що господиня мені в кухні ні до чого.

— Еге ж, обід тоді вийшов знаменитий. Я пам'ятаю, всі так казали, — потвердив Джордж.

— А правда ж? Та й сама ж я стояла того дня за дверима юдельні, сама бачила, як генерал аж тричі присував тарілку, щоб йому поклали ще того пирога. А тоді й каже: “У вас має бути чудова куховарка, місіс Шелбі”. Я трохи що не луснула з гордощів, дале-бі!.. Адже ж той генерал добре тямить, що таке смачна страва, — провадила далі тітонька Хлоя з самовдоволеним виглядом. — Він дуже мiliй чоловік, той генерал. І зодного найшляхетнішого роду

в Старій Віргінії¹. Атож, він тямить, що до чого, той генерал, не згірше за мене. Щоб ви знали, паничу Джордже, кожен пиріг має свій секрет, от тільки не всім воно до тями. А в генерала смак тонкий, я одразу це збагнула з його слів. Атож, він таки знається на куховарстві!

Тим часом Джордж дійшов такого стану, що іноді спобігає навіть хлопчаків (правда, лише за надзвичайних обставин), — коли вже несила проковтнути більш ані шматочка. Аж тепер він завважив кучеряві хлопчачі голівки та близьку оченята, що жадібно слідкували за трапезою з протилежного кутка.

— Гей ви, Мозе, Піте! — гукнув він, уломивши від пирога по чималому шматку й кидаючи їх дітлахам. — Либонь, і вам хочеться солоденького? Тітонько Хлоє, спекла б ти їм якого коржика.

Джордж і Том перейшли до затишного куточка біля комінка, а тітонька Хлоя, що встигла напекти ще цілу купу коржиків, узяла на руки малу донечку й заходилась її годувати, раз по раз і собі відкусуючи по шматочку, а водночас обділяючи й Моза з Пітом, що воліли вживати свої коржики під столом, вовтузячись та борюкаючись між собою, а то й шарпаючи за ніжки меншу сестричку.

— Ану годі вам! — погукувала на них мати, час від часу навмання тицяючи ногою під столом, коли хлопчаки надто вже розхόдилися. — Невже не можете посидіти тихенько, коли в нас у хаті білі люди? Цітьте ви, чуєте? Ось постривайте, покажу я вам смаленого вовка — н е хай тільки піде панич Джордж!

Важко сказати, що мала означати та страшна погроза, та, либонь, саме через таку непевність вона майже не справила враження на малих грішників.

— Лихо та й годі! — озвався дядько Том. — Так уже розбестились, що ніякої міри не знають.

Аж ось хлопчаки вилізли з-під столу, геть пообмазувані мелясою, і напосілися на сестричку з буйними поцілунками.

— Ану забирайтесь звідси! — гукнула мати, відхиляючи їхні кучеряві голівки. — Ви ж усі мені позліплюєтесь докупи й ніколи вже не розліпитесь. Біжіть-но хутчій до рівчака та вмийтесь, — звеліла вона, супроводжуючи свої слова двома потиличниками, що видалися доволі замашні, проте спричинилися лише до нового нападу сміху,

¹Стара Віргінія — південно-східний штат, одна з перших територій, заселених англійцями в Америці. Спадкову аристократію Старої Віргінії вважали найзначнішою.

і х лопчаки, притьом вискочивши надвір, повалилися один на одного й заверещали від захвату.

— Ну, чи бачили ви ще десь таких шибеників? — потішено мовила тітонька Хлоя. Тоді видобула старого рушника, зумисно на те припасеного, змочила його водою із щербатого чайника й узялася витирати дівчинці личко та рученята, замащені мелясою. Начистивши малу так, що вона аж заблищає, тітонька Хлоя посадовила її на коліна дядькові Томові, а сама заходилася прибирати зі столу. Дівчинка скористалася з нагоди й тут-таки почала смикати Тома за ніс, дряпти йому обличчя й торсати пухкими рученятами його кучеряву чуприну — ця розвага, як видно, тішила її найдужче.

— Ач, яке хвацьке маля! — вигукнув Том, піднімаючи дівчинку на випростаних руках, аби ліпше її роздивитися. Тоді підвісся, промостиав малу на своєму широкому плечі й затанцював із нею по хаті, тим часом як Джордж маєв на них своїм носовичком, а Моз і Піт, що вернулися знадвору, гарчали, наслідуючи ведмедів, аж поки тітонька Хлоя заявила, що їй уже “голова розколюється” від того галасу. Та оскільки, як вона сама визнала, таке лихо спобігало її голову щодня, веселоощі в хатині анітрохи не вщухли, і всі гарчали, стрибали й витанцювали аж до цілковитої знемоги.

— Ну, вгамувалися вже? — спітала тітонька Хлоя, висуваючи з-під ліжка грубий приземкуватий поміст із постіллю. — А тепер, Мозе й Піте, гайдя на боковеньку, бо скоро почнуть збиратися люди до молитов.

— Ой мамо, ми не хочемо спати. Дозвольте нам посидіти й поговоритися. Це ж бо так цікаво!

— А й справді, тітонько Хлоє, сховай-но ти цю штуку, нехай вони посидять, — вибагливо мовив Джордж, копнувши ногою ту неоковирну подобу ліжка.

Тітонька Хлоя, якій залежало лиш на тому, аби додержати звичаю, з видимим задоволенням посунула помоста назад і сказала:

— Ну що ж, може, воно піде їм на користь.

Усі, хто був у хатині, заходились обмірковувати, як найліпше приготуватися до наступних зборів.

— І де його взяти стільців, щоб усім вистачило, ну просто ради собі не дам! — бідкалася тітонька Хлоя.

Такі збори відбувалися в Томовій хатині кожного тижня хтознавідколи, хоч стільців у ній і не більшало, отож можна було сподіватись, що й цього разу якось обійтися.

— На тому тижні старий дядько Пітер так співав, що аж уломив дві ніжки в оцього стільця, — сказав Моз.

— А нутрусь! То, певно, ти сам їх відкрутив, знаю я тебе, — мовила тітонька Хлоя.

— Та дарма, ось я притулю його до стіни, і він ще стоятиме, — провадив далі Моз.

— Нехай тільки дядько Пітер на нього не сідає, бо він, співаючи, завше соває стільця. Минулого разу він отак по всій хаті совався, — сказав Піт.

— Оті добре! — зрадів Моз. — Посадимо його на цей стілець, а як він заведе молитву, то й гепнеться на підлогу! — І Моз гугняво заспівав, наслідуючи старого Пітера, а тоді повалився додолу, показуючи, як воно все буде.

— Зараз же облиш свої штуки! — grimнула тітонька Хлоя. — Як тобі не соромно!

Але панич Джордж рішуче став в оборону пустуна й сказав, що Моз — неабиякий зух. Отож материна вимова пішла намарне.

— Ну що, старий, тягни до хати барильця, — сказала тітонька Хлоя чоловікові.

— А пригадуєш, як на тому тижні, саме коли співали, одне барильце подалося і всі попадали на підлогу! — мовив Піт до Моза. — Ого була втіха!

Поки хлопчаки згадували ту пригоду, до хати закотили два порожніх барильця й, підперши з боків камінням, щоб не хиліталися, поклали на них дошки. Тоді поперевертали догори дном усі цебра й кадоби, що були в хатині, порозставляли хиткі стільці, і на тому готовування до зборів закінчилося.

— Панич Джордж так гарно читає! — сказала тітонька Хлоя. — Я певна, що він і сьогодні зробить нам цю ласку. У нього все виходить куди цікавіше.

Джордж залюбки погодився: кому ж бо з хлопчиків не хочеться трохи попишатись!

Незабаром у хатині зібрався чималий строкатий натовп: від важкого сивоголового патріарха, що йому перейшло вже за вісімдесят, до зелених п'ятнадцятьирічних підлітків. Одразу ж нав'язалася легка балачка про се, про те: “Де це ви, тітонько Селлі, дістали таку гарну червону хустину?..” “А ви чули, що пані збирається віддати Елізі оту свою муслінову сукню, коли пошиє собі нову, флерову...” “А містер Шелбі думає купити заводового жеребчика, аби додати слави своїй кінниці...” Були там і нахожі люди, що належали іншим господарям і прийшли з їхнього дозволу, вони принесли розмайті

н овини зі своїх господ, і розмова точилася так само жваво й невимушено, як ото, бува, ѹ десь у вищих верствах.

.....

Тим часом, як у хатині раба люди весело гомоніли та молилися, в панських покоях відбувалися зовсім інші події.

Містер Шелбі й торговець сиділи у вже знайомій нам вітальні, а на столі перед ними були якісь папери та письмове приладдя. Господар лічив розкладені стосиками банкноти, потім віддавав торговцеві, і той перелічував їх після нього.

— Все правильно, — мовив торговець. — А тепер підпишіть оце.

Містер Шелбі присунув до себе купчі, квапливо підписав їх, мов людина, що хоче швидше позбутися якоєсь прикрої справи, і відсторонив од себе разом із грішми. Гейлі видобув із пошарпаної валізки якийсь документ, перебіг його очима й подав господареві. Містер Шелбі схопив той папір, ледве тамуючи нетерпіння.

— Ну, от і по всьому! — вигукнув торговець, підводячись з-за столу.

— Еге ж, по всьому, — занурено проказав за ним містер Шелбі, тоді тяжко зітхнув і мовив ще раз: — *По всьому!*

— Здається мені, не вельми ви потішенні, — сказав торговець.

— Гейлі, — мовив містер Шелбі, — я сподіваюсь, ви дотримаєте свого слова й не продасте Тома першому-ліпшому покупцеві, не знаючи, хто він і що.

— Ale ж ви самі вчинили точнісінько так, добродію, — відказав торговець.

— Ви ж добре знаєте, що мене змусили до цього обставини, — згорда промовив містер Шелбі.

— То вони так само можуть змусити й мене, — сказав торговець. — А проте я зроблю все, що зможу, аби примістити Тома в добру господу. Ну, а щодо мене вам нема чого турбуватись — я його не покривджу. Чого-чого, а жорстокості в мені, хвалити Бога, немає ністілечки.

Згадавши ті людяні засади, що про них допіру вранці розводився торговець, містер Шелбі не дуже пойняв віри його запевненням, однаке іншої ради він не мав, а тому без зайвих слів попрощається з торговцем і, зоставвшись на самоті, закурив сигару.

Розділ V,

ДЕ ПОКАЗАНО, ЯК ПОЧУВАЄТЬСЯ ЖИВА ВЛАСНІСТЬ, ПЕРЕХОДЯЧИ З РУК В РУКИ

Mістер і місіс Шелбі вже відійшли до спочивальні. Господар сидів собі в зручному кріслі, переглядаючи листи, що надійшли з вечірньою поштою, тим часом як його дружина стояла перед люстром і розчісувала коси, що так вигадливо заплела їй виклада Еліза. Завваживши увечері бліде обличчя й посмутнілі очі своєї покоївки, місіс Шелбі сказала, що обійтися без її послуг, і звеліла їй лягти спати. Тож тепер, розплітаючи сама собі коси, вона мимоволі пригадала оту недавню розмову з Елізою і, обернувшись до чоловіка, недбало запитала:

— До речі, Артуре, що то за мужлай, якого ти приволік сьогодні до столу?

— Його звуть Гейлі, — відказав містер Шелбі, трохи збентежено посунувшись у кріслі й не підводячи очей від листа.

— Гейлі? А хто він такий і чого йому тут треба?

— Та бачиш, я мав з ним деякі справи, коли востаннє їздив до Натчеза, — пояснив містер Шелбі.

— І невже цього досить, аби він з'являвся сюди обідати, наче до себе додому?

— Але ж я сам його запросив, бо мав із ним деякі розрахунки, — сказав Шелбі.

— Він роботорговець? — спитала місіс Шелбі, завваживши в чоловіковому поводженні якусь непевність

— Та ну ж бо, люба, з чого це ти взяла? — мовив Шелбі, зводячи на неї очі.

— Ет, з нічого... Оце тільки Еліза прийшла по обіді у великій тривозі, плакала й казала, що ти розмовляєш з торговцем і що вона буцімто чула, як він пропонував тобі продати її хлопчика. Ото дуренька квочка!..

— Еліза, кажеш?.. — промовив містер Шелбі, знову беручись до листа.

Якусь хвилю він удавав, ніби цілком занурений у читання, не помічаючи навіть, що держить листа дотори ногами.

“Так чи так, а все воно однаково викриється, — подумав він. — Як не тепер, то в четвер...”

— А я сказала Елізі, — провадила місіс Шелбі, розчісуючи собі коси, — що то все дурні страхи і що ти ніколи не заходиш у справи

з такими людцями. Я ж бо певна, що ти й у гадці не маєш продавати когось із нашої челяді, та ще й кому — отому бурмилу!..

— Атож, Емілі, — озвався Шелбі, — я й сам завше так думав. Та бачиш, обставини склалися так, що цього не уникнути. Мені доведеться продати декого з наших слуг.

— Отому недолюдкові? Та нізащо!.. Містере Шелбі, ви, мабуть, жартуєте.

— На жаль, ні, — відказав Шелбі. — Я погодився продати Тома.

— Що? Нашого Тома? Цього доброго, відданого чоловіка, що вірою і правдою служить вам із самого малечку! Та що ви, містере

Шелбі!.. До того ж ви обіцяли дати йому волю — і ви, і я стільки разів казали йому про це. О, тепер я ладна повірити чому завгодно, навіть і тому, що ви могли б продати й малого Гаррі, єдину дитину бідолашної Елізи, — скрушно й обурено промовила місіс Шелбі.

— Ну, щоб ти знала все, то й цьому правда. Я погодився продати їх обох — і Тома, і Гаррі. Не розумію тільки, чому треба вважати мене за якогось бузувіра, коли інші чинять таке мало не щодня.

— Ale чому з усіх наших людей було обрати саме їх? — запитала місіс Шелбі. — Хіба не можна продати когось іншого, коли вже без цього не обійтися?

— A тому, що за них мені дають найбільше, — ось чому. Можу продати й інших, коли хочеш. Той чоловік пропонує мені чималі гроші за Елізу. Як вона тобі — радніш до душі? — відказав містер Шелбі.

— Який негідник! — гнівно вигукнула місіс Шелбі.

— Я, звісно, ѹ слухати його не схотів, бо знаю, як би це тебе засмутило. Тож не суди мене надто суверо.

— Любий, — мовила місіс Шелбі, опановуючи себе, — пробач мені. Я не подумала. Усе це так мене вразило, таке воно несподіване... Ale ж ти дозволиш мені замовити слівце за цих бідолах. Tom такий шляхетний і відданий чоловік, хоч він і негр. Я певна, Шелбі, що, коли б довелося, він залюбки наклав би за тебе життям.

— Я знаю... воно так. Ale ці розмови тепер ні до чого. Іншої ради я не маю.

— Чому б нам не поступитися грішми? Як на мене, то я згодна терпіти хоч яку скруту. Я ж бо завжди намагалася сумлінно виконувати свій обов'язок щодо цих бідних простосердих підневільних істот. Усі ці роки я піклувалася про них, навчала їх чого могла, назирала за ними, знала всі їхні маленькі радощі й прикроці. То як же я тепер покажусь їм на очі, коли ми задля якоїсь там дріб'язкової вигоди продамо такого чесного, доброго й відданого чоловіка, як сердешний Tom, і в одну мить одірвемо його від усіх тих речей, що їх ми самі привчили його шанувати? Я прищеплювала їм свідомість родинних, батьківських і подружніх обов'язків — то як же мені визнати перед ними, що, коли йдеться про гроші, ми ладні зневажити будь-які засади, будь-які обов'язки, будь-які святі почуття? Я наукала Елізу бути доброю матір'ю своєму хлопчикові, пильнувати його, виховувати, доводити до розуму — то що я скажу їй тепер, коли ти забираєш його від неї і продаєш нищому, бездушному ділкові, аби тільки не зазнати збитку? Я казала їй, що людська душа

дорожча від усіх грошей на світі — то чи віритиме вона хоч одному моєму слову, коли побачить, що ми вчинили навпаки і продали її дитину, продали на муки, а то й на загин!

— Мені дуже прикро, Емілі, що ти береш усе так близько до с ерця, — мовив містер Шелбі. — Я поважаю твої перечування, хоч і не цілком поділяю їх. Але повір мені: всі ці розмови марні, і я не годен нічого зарадити. Я не хотів тобі казати, але річ у тім, що коли не продати цих двох, ми неминуче втратимо все. Отже, або їх, або все. Гейлі прибрав до рук заставного листа і, якщо я негайно не викуплю його, він одсудить усю нашу маєтність. Я вже нашкрябав дешо, напозичав де тільки міг, мало не з торбою ходив, але покрити весь борг не вистачає якраз стільки, скільки він дає мені за цих д вон. Отож довелось поступитися ними. Гейлі уподобав хлопчука, і то була його неодмінна умова. А я цілком залежав од нього і мусив погодитись. Коли вже так побиваєшся за Томом і Гаррі, то що було б, якби довелося продати *їх*?

Місіс Шелбі стояла мов громом уражена. Нарешті, одвернувшись до люстра, вона затулила обличчя руками й тихо застогнала.

— Ну не плач, моя люба, — сказав містер Шелбі. — Сподіваюся, тепер ти розумієш, що не було в мене іншої ради, і з двох лих я вибрав менше.

— Атож, атож, — відказала місіс Шелбі, хапливо й неуважно перебираючи ланцюжок свого золотого годинника. — Я не маю великих коштовностей, — замислено промовила вона, — та може, хоч цей годинник стане в пригоді? Колись за нього заплачено чималі гроші. Якби я могла порятувати хоч Елізиного хлопчука, я б радо віддала все, що маю.

— Мені страх як жаль, Емілі, — сказав містер Шелбі, — що ця історія не дає тобі спокою, але нічого тут не вдієш. Вороття нема, Емілі. Купчі вже підписано, і вони в руках у Гейлі. Подякуй долі, що все так минулося, бо могло бути й гірше. Цей чоловік мав волю зовсім зруйнувати нас, а тепер ми щасливо позбулисся його. Коли б ти знала його так, як я, то зрозуміла б, що ми мало не загинули.

— Невже він такий жорстокий?

— Та ні, не те щоб жорстокий, але він грубий ділок, людина, що живе лише торгівлею і зиском. Він холодний, незворушний і невблаганий, мов сама смерть. Якби трапився вигідний покупець, він продав би й рідну матір, хоч у душі не зичив би їй найменшого лиха.

— І отакий негідник став господарем нашого доброго вірного Тома й Елізиного хлопчука?

— Повір, люба, мені це теж дуже прикро... А ще гірше те, що Гейлі поспішає і хоче завтра ж їх забрати. То я думаю рано-вранці сісти на коня й податися геть, бо несила мені бачити бідолашного Тома. І тобі я радив би десь поїхати, разом із Елізою. Нехай усе воно станеться без неї.

— Ні, ні, — заперечила місіс Шелбі, — я не хочу бути підсобницею в цьому чорному ділі. Я піду й навідаю сердешного Тома у його бі ді. Нехай вони хоч побачать, що їхня господиня не зреєлася їх і тужить разом із ними. Що ж до Елізи, то про це мені страх навіть подумати. Зглянься на нас, доле! За віщо випало нам таке тяжке випробування?

Містер і місіс Шелбі й гадки не мали, що їхню розмову чує ще одна людина.

До панської спальні приткала чимала комірчина, двері якої виходили в коридор. Коли місіс Шелбі відпустила Елізу, в гарячково збуджений свідомості молодої жінки майнула думка про ту комірчину. Вона схovalася там і, притулившись вухом до шпарини в дверях, вислухала розмову господарів до останнього слова.

Коли голоси замовкли, Еліза підвелається і крадъкома вийшла з комірчини. Вся тремтіячи й побліднувши на лиці, з нахмуреним чолом і міцно стуленими вустами, вона втратила всяку подібність до тої лагідної і сором'язливої жінки, якою була досі. Вона тихо скрadaлася коридором, на хвильку зупинилася перед дверима господині й зняла руки до неба в німому благанні, тоді обернулась і прослизнула в свою кімнатку.

То було затишне й чепурне помешкання неподалік покою місіс Шелбі. Гарне світле в іконце, біля якого Еліза так часто сиділа з шигвом, стиха щось наспівуючи; невелика поліця з книжками та вишикуваними в рядок дрібничками — подарунками на Різдво; шафа й комод, де вона зберігала свій нехитрий одяг, — одне слово, її рідна домівка, донедавна така щаслива. Але онде на ліжку спить її хлопчик, його довгі кучері вільно

спадають на безхмарне чоло, рожеві уста трохи розтулені, пухкі рученята випростані поверх укривала, а на личку, мов промінь сонця, грає усмішка.

— Синочку мій бідолашний! Сердешна моя дитино! — пошепки мовила Еліза. — Вони продали тебе! Але твоя матуся вирятує тебе з біди!

Жодної слізинки не впало на подушку. В такому горі на очах не буває сліз — вони в серці, ті криваві безмовні слізи...

Еліза взяла аркуш паперу та олівець і квапливо написала:

“Люба моя пані! Не вважайте мене невдячною, не думайте про мене погано! Я чула все, про що ви розмовляли з хазяїном сьогодні ввечері. Я спробую врятувати свого хлопчика, не судіть мене за це. Хай віддячить вам небо за вашу доброту!”

Поспіхом згорнувши й надписавши листа, вона перейшла до комода, зібрала в клуночок сяку-таку одіж для хлопчика й міцно прив’язала хустинкою собі до пояса. І така вже дбайлива материнська любов, що навіть у цю страшну годину Еліза не забула вкласти до того клуночка синові улюблені цяцьки, лишивши напохваті строкато розмальованого папугу, аби забавити хлопчика, коли він прогинеться.

Збудити малого сплюха було не так легко, та ось нарешті він прочумався од сну, сів у ліжку й заходився грatisь зі своїм папугою. Тим часом Еліза напнула на голову капу і загорнулася в шаль.

— Куди ти, матусю? — спитав хлопчик, коли вона обернулася до ліжка з його пальтечком і шапкою в руках.

Еліза піdstупила до нього й так значливо зазирнула йому в вічі, що він ураз відчув якусь біду.

— Цить, Гаррі, — мовила вона. — Не можна говорити голосно, бо нас почують. Прийшов лихий дядько, він хоче забрати маленького Гаррі від матусі й повезти ген-ген далеко в темні хащі. Але матуся не віддасть свого хлопчика. Ось зараз вона одягне його в палітчко, надіне йому шапочку і вони разом утечуть від того страхопуда.

Отак примовляючи, вона зав’язувала й застібала на хлопчикові о дя г. Потому взяла його на руки, пошепки звеліла мовчати і, відчинивши двері, що виходили на веранду, тихо вислизнула з кімнати.

Була холодна зоряна ніч. Еліза щільніше загорнула хлопчика в шаль, а він, зовсім принишкливий од невиразного страху, міцно вчепився рученятами за її шию.

Старий Бруно, великий ньюфаундлендський собака, що спав у кінці веранди, зачуви звук ходи, схопився й глухо загарчав. Та Еліза тихенько гукнула його на ім'я, і пес, давній її приятель і товариш дитячих забав, миттю завихляв хвостом і налаштувався слідкувати за нею, хоча й, очевидно, не міг збегнути своїм простацьким собачим розумом, що мала означати ця незвичайна нічна прогулянка. Скидалось на те, що його чимало бентежать сумніви щодо її потреби й доречності, бо він раз по раз спинявся і допитливо позирав то на Елізу, що неухильно простувала вперед, то на будинок, а відтак, немовби розваживши, що все гаразд, підтюпцем біг далі. Аж ось вони підійшли до віконця Томової хатини, і Еліза легенько постукала в шибку.

Того вечора молитовні збори в Томовій хатині затяглися допізنا, і, хоч було вже десь за північ, ні він сам, ні його вірна подруга життя ще не спали.

— Ой, хто це там? — вигукнула тітонька Хлоя, скочивши з ліжка й хапливо відслоняючи фіранку. — Гай-гай, та це ж наша Ліzz! Ану, старий, хутенько втягайся! А онде й Бруно коло неї тупцяє... І з чого б то раптом?.. Зараз я їм відчиню.

Вона швидко відчинила двері, Том похапцем засвітив лоєву свічку, і обое побачили змарніле обличчя й безтямні чорні очі втікачки.

— Ой лишењко! Та на тебе ж глянути страшно, Ліzz! Що тобі таке? Може, занедужала?

— Дядечку Томе, тітонько Хлоє, я іду звідси й забираю свого хлопчика. Наш пан продав його!

— Продав? — луною озвались обое, з жахом зводячи руки до неба.

— Атож, продав! — рішуче потвердила Еліза. — Сьогодні ввечері я сховалась у комірчині біля покою пані й чула, як пан казав їй, що продав мого Гаррі та вас, дядечку Томе, обох продав торговцеві, і за втра той приїде вас забрати, а сам пан ще зранку десь подастися верхи.

Том слухав її, мов сновида, не спускаючи зведеніх догори рук і широко розплющивши очі. І лише тоді, коли зміст Елізиних слів нарешті сягнув його свідомості, він не те щоб сів, а майже завалився на старий стілець і важко зронив голову на коліна.

— Ой леле! — вигукнула тітонька Хлоя. — Та невже ж цьому правда? Чим він завинив, що хазяїн надумав його продати?

— Нічим він не завинив, не в тому річ. Хазяїн не хотів продавати, і пані теж... вона така добра... Я сама чула, як вона просила занас.

Та пан сказав, що нічого вже не вдіяти, що він заборгував тому чоловікові гроші і той забрав над ним владу... Мовляв, коли він не сплатить усього боргу, доведеться продати і маєток, і всіх людей і ви їхати звідси. Він сам сказав, я чула, що коли не продати вас двох, то треба буде спродати все, — так притиснув їх той торговець! А ще він казав, що йому дуже прикро, а пані... о, ви б тільки послухали її!.. От уже хто справжнісінький ангел! Я знаю, що вельми зле мені отак її покинути, але інакше вчинити я не можу. Вона ж бо сама казала, що людська душа дорожча над усе, а мій хлопчик теж має душу, і хто знає, що спіткає малого, коли я дам забрати його від себе. Тож, мабуть, я чиню справедливо, а якщо й ні, то нехай мені простять, бо інакше я не можу!..

— А що, старий, — мовила тіточка Хлоя, — чом би й тобі не податися геть? Невже ти дожидатимеш, поки тебе завезуть на пониззя, де негри конають із голоду й тяжкої праці? Та я б радніша хоч коли померти, аніж втрапити до того пекла! Час іще є, отож і йди разом із Лізві — ти ж бо маєш дозвіл ходити вільно. Не гайся, ось я зараз позбираю твої речі.

Том звільна підвів голову, сумовито, але спокійно огледівся довкола і сказав:

— Hi, я нікуди не піду. Нехай Еліза тікає — вона має на те право, і я не буду її відмовляти. Їй таки інакше не можна. Але ж ти чула, що вона сказала! Коли вже доконче мають продати або мене, або всіх наших людей і щоб усе тут пішло на пси, то нехай ліпше продадуть самого мене. Я годен знести своє лихо не згірш від інших, — докинув він, і з його міцних, широких грудей вихопився глухий звук — чи то стогін, чи тяжке зітхання. — Хазяїн завше знаходив мене на місці, і так буде до кінця. Я ніколи не обманював його довіри, не користався своїми пільгами всупереч слову своєму й ніколи цього не зроблю. Ліпше поступитися мною одним, аніж пустити за вітром маєток і спродати всіх. Не треба нарікати на хазяїна, Хлоє, він подбає про тебе й про наших бідолашних...

Том обернувся до грубого ліжка з кучерявими дитячими голівками, і голос йому нараз урвався. Він похилився на спинку стільця і затулив обличчя своїми великими руками. Хрипкі й тяжкі ридання струшували його тіло, і буйні слізози капали з-поміж пальців на підлогу — такі самі слізози, добродію, які ви проливаєте над труною свого первістка, такі самі слізози, шановна пані, які течуть вам з очей, коли ви чуєте передсмертний крик вашого дитинчати. Бо він людина, добродію, і ви теж така сама людина. Та й ви, шановна пані, хоч

як пишно вберіться, проте й ви всього-на-всього жінка, і в тяжких життєвих злигоднях, у гіркому горі, вас поймає однакова туга!

— Слухайте, — мовила Еліза вже від порога, — я бачилася з чоловіком сьогодні перед вечором і ще не знала, що станеться таке лихо. Його довели до останньої межі, і він казав мені сьогодні, що збирається тікати. То ви вже постараитесь, як зможете, сповістити його про мене. Розкажіть йому, як я втекла і чому втекла. Скажіть, що я спробую дістатися Канади. А ще передайте йому моє прощальне вітання, бо, може, ми ніколи більше й не побачимось... — Вона рвучко відвернулася і якусь хвилю стояла спиною до них. Відтак додала: — Гукніть Бруно до хати й зачиніть двері, йому, бідоласі, зі мною не можна.

Ще кілька прощальних слів, нехитрі напутні побажання, слози — і ось уже Еліза, пригорнувши до себе зчудованого й переляканого хлопчика, безгучно вислизнула в темряву.

Розділ VI

ВИКРИТТЯ

Hаступного ранку містер і місіс Шелбі прокинулись пізньше, ніж звичайно, бо ввечері довго не могли заснути після тої тривалої розмови.

— Дивно, куди це запропастилася Еліза, — мовила місіс Шелбі по кількох марних спробах викликати покоївку дзвоником.

Містер Шелбі стояв перед дзеркалом і гострив бритву. Саме під цю мить двері відчинились, і чорношкірий служка приніс йому гарячу воду голитися.

— Енді, — звеліла господина, — постурай-но до Елізи й скажи, що я їй уже тричі дзвонила... Бідолашна! — тихо мовила вона сама до себе й зітхнула.

Енді хутко повернувся, витріщивши з подиву очі.

— Ой пані! Всі шухляди в Ліззі повисувані, речі розкидані по хаті. Здається мені, чи не подалася вона геть!

Містер Шелбі і його дружина в одну мить збагнули, в чім річ.

— Вона здогадалася про все і втекла! — вигукнув містер Шелбі.

— Дяка Богові! — озвалася його дружина. — Я дуже рада, якщо воно так.

— Жінко, не кажи дурниць! Адже коли цьому правда, я матиму неабияку халепу. Гейлі бачив, що я не хотів продавати хлопчика,

отож він подумає, нібія сам дозволив їм сховатись. А це вже зачіпає мою честь! — І містер Шелбі квапливо вийшов із кімнати.

Десь із чверть години в будинку чинилася страшенна метушня: лунали схвильовані вигуки, тупотіння ніг, грюкали двері, мелькали білі, чорні й смагляві обличчя. Лиш одна людина, що могла навести світло на цю справу, не озивалась ані словом. То була головна куховарка, тітонька Хлоя. Її обличчя, завжди таке веселе, неначе запнула темна хмара, і вона мовчкі смажила грінки до сніданку, ніби не чула й не бачила того, що діється навколо.

Трохи згодом з десяток недолітніх бісенят обліпили, мов та галич, бильця веранди, і кожен нетерпливився перший повідомити заїжджого пана про його лихий талан.

— Ото сказиться, щоб я так жив! — мовив Енді.

— А лаятись як буде! — докинув малий чернявець Джейк.

— Еге ж, лаятись він мастак, — обізвалася кучерявка Менді. — Вчора я сама чула, коли вони обідали. Я сиділа в коморі, де пані держить великі джбані, і чула геть кожне слівце.

І Менді, котра тямила в тому, що їй траплялось почути, не більше від чорного кошенята, прибрала вельми обізнаного вигляду й поважно походжала по веранді, забувши, що хоч вона й була тоді в коморі, проте міцно спала, скулившись між джбанами.

Коли ж нарешті з'явився Гейлі, взутий у чоботи з острогами, всі кинулись до нього і, хапаючись одне перед одним, почали викладати прикру новину. Малі бісенята на веранді не помилились у своїх сподіваннях, бо він і справді вибухнув такою несамовитою та вигадливою лайкою, що вони аж за боки хапались від захвату й гасали коло нього, спритно уникаючи його гарапника. А потім, зикнувши всі в один голос, з реготом повалилися на рудий дерник перед верандою і почали перекидатися й вищати на цілковиту собі втіху.

— Доступитися б мені до цих клятих пашенят! — просичав Гейлі крізь зуби.

— Та вам до них не доступитися! — переможно гукнув Енді навздогін обмороченому торговцеві й скривив у нього за спиною кілька таких гримас, що й годі й описати.

— Слухайте, Шелбі, це ж чортзна-що! — мовив Гейлі, вскочивши до вітальні. — Кажуть, тая дівоча чкурнула геть зі своїм малим...

— Містере Гейлі, тут моя дружина, — перепинив його містер Шелбі.

— Даруйте, пані, — недбало вклоняючись, кинув Гейлі так само похмуро. — І все ж я мушу сказати те саме: це ні на що не схоже! Невже цьому правда, добродію?

— Містере Гейлі, — відказав господар, — коли ви хочете розмовляти зі мною, будьте ласкаві поводитись пристойно. Енді, візьми в пана капелюха й гарячника. Сідайте, містере Гейлі... Так, добродію, хоч як мені прикро, але та жінка, чи то підслухавши нашу розмову, чи, може, дізнавшись про неї від кого іншого, забрала вночі свою дитину й пішла з дому.

— Мушу сказати, я сподівався чесного торгу, — мовив Гейлі.

— Як звелите вас розуміти, добродію? — рвучко обернувшись до нього містер Шелбі. — Для того, хто ставить під сумнів мою чесність, я маю лиш одну відповідь.

Торговець знітився і пробурмотів:

— Таж я кажу тільки, що страх як гірко впіймати облизня, коли ведеш діло по справедливості.

— Містере Гейлі, — мовив господар, — коли б я не вважав, що ваша досада певною мірою виправдана, я нізащо не попустив би тої безцеремонності, з якою ви вдерлися щойно до моєї господи. Однак мушу вам сказати, що, хоч як би все воно виглядало на позір, я не дозволю жодних натяків на мою нібито причетність до найменшого обману в цій справі. Скажу навіть більше: я вважаю за свій обов'язок подати вам всіляку допомогу — кіньми, слугами тощо, — аби ви могли віднайти свою власність. А тим часом, Гейлі, — додав він, нараз змінивши офіційно-холодний тон на звичайну свою ширу привітність, — найліпше, що ви можете зробити, — це погамувати гнів і поснідати з нами, а тоді ми поміркуємо, як діяти далі.

Місіс Шелбі підвелась і сказала, що має деякі справи, а тому не зможе бути присутня за столом. Отож, доручивши вельми поважній мулатці прислужувати панам при сніданні, вона вийшла з кімнати.

— Бачиться, ваша стара не дуже полюблєє мене, грішного, — озвався Гейлі, незgrabно силкуючись держати себе запанібрата.

— Я не звик, аби про мою дружину висловлювались так вільно, — сухо мовив містер Шелбі.

— Даруйте, то я просто пожартував, — відказав Гейлі, силувано засміявши.

— Жарти не завжди доречні, — зауважив містер Шелбі.

“Хай йому чорт, ач як він заговорив, коли я підписав ті папери! — пробурмотів Гейлі сам до себе. — Страх як запишався від учора!”

Либонь, жодна звістка про падіння наймажновладнішого міністра двору не спричиняла такого збурення, яке пойняло Томових одноплемінців, коли вони дізналися про його сумну долю. По всьому обійті лише про це й балакали. Ні в домі, ні в полі ніхто не працював — усі тільки те й робили, що обговорювали новину та її гадані

наслідки. А втеча Елізи — теж небувала в маєтку подія — ще дужче розпалювала загальні пристрасті.

Чорний Сем — так прозивали його всі, бо він був чи не втричі чорніший від будь-котрого із своїх темношкірих товаришів, — зважував ту подію і сяк і так, прикидав її на всі боки, і то з такими далекосяжними замірами щодо власного звеличення, які зробили б честь першому-ліпшому білому патріотові у Вашингтоні.

— Кепський той вітер, що нікуди не дме, це вже як є, — почально промовив Сем, підсмікуючи на собі штані і дотепно пріпасовуючи до шлейки чималого цвяха замість одірваного гудзика, вельми потішений тим своїм винаходом. — Атож, кепський вітер... — повторив він. — Ось Томові й урвалося. Ну то звісно, тепер є нагода для якогось іншого негра. А чом би й не для Сема, га? Том роз'їжджав собі по околиці в наваксованих чоботях і з бомагою в кишені, мов хтозна-яка цяця. Та хіба він один на світі? Чому б Семові так не їздити? Ось що я хочу знати!..

— Гей, Семел.. Семе! Хазяїн каже, щоб ти привів Білла і Джеррі! — гу кнув Енді, перепиняючи Семів монолог.

— Овва! З якого б то дива, синку?

— Та хіба ж ти не знаєш, що Ліззі накивала п'ятами разом зі своїм малим?

— Розкажи своїй бабусі! — з невимовною зневагою відрубав Сем. — А я знов про це ще й перше від тебе. Сем має голову на в'язах, будь певен!

— Ну то от, хазяїн звелів мерщій сідлати Білла й Джеррі, і ми з тобою пойдемо з містером Гейлі її шукати.

— Оце діло! — мовив Сем. — Настав-таки час, що без Сема не обійтися. От тобі й Сем! Я не я буду, коли не зловлю її. Нехай хазяїн побачить, який путящий негр цей Сем!

— Слухай, Семе, — сказав Енді, — ти б поміркував, як воно все є. Хазяїка-бо не хоче, щоб Ліззі зловили, то гляди, аби тобі од неї не перепало!

— Отакої! — вигукнув Сем, витріщивши очі. — А ти ж як знаєш?

— Та я сам чув, як вона казала, оце допіру вранці, коли приніс хазяїнові воду до гоління. Вона послала мене, аби я подивився, чому це Ліззі не йде одягати її. А коли я сказав, що Ліззі ніде нема, то вона як підскочить і каже: “Дяка Богові!” А хазяїн, мов навісний, до неї: “Жінко, ану не ляпай дурниць!” Але ж її однаково зверху буде! Хто-хто, а я таки знаю. Кажу ж тобі, стоятимеш за хазяїкою, то ніколи не прогадаєш.

Чорний Сем почухав свою кучеряву чуприну, під якою, може, й не було надто великої мудрості, однаке не бракувало тої кмітливості, що так потрібна політикам усіх мастей і всіх країв, аби знати, як то кажутъ, звідки вітер дме; отож він спинився в тяжкій задумі й знову підсмикнув штані — то був у нього перевірений спосіб підбудити свої розумові здібності.

— Ет, хіба добереш, що воно й до чого на *цюму* світі, — врешті озвався він.

Сем промовив це, як справжній філософ, із притиском на *цюму* — та^к, наче він спізняв хтозна-скільки різних світів і дійшов такого висновку по добрій розвазі.

— А я, бач, був певен, що хазяйка ладна весь світ винирити, аби тільки знайти Ліззі, — замислено додав він.

— Воно-то так, — сказав Енді. — Та невже ти не бачиш нічого далі свого носа, чорний ти недотепо? Хазяйка ж бо не хоче, щоб отой містер Гейлі забрав у Ліззі її хлопчиська, — ось у чому штука!

— Овва! — вигукнув Сем тим особливим тоном, що його може уявити собі лише той, хто чув, як розмовляють негри.

— Слухай-но, що я тобі ще скажу, — знову озвався Енді. — Ішов би ти вже по коні, і то хутчій, бо я оце чув, як хазяйка про тебе питалася. А ти стовбичиш тут і розпатякуєш.

Сема враз наче вітром з місця змело, і незабаром він тріумфально в'їхав на подвір'я, щодуху поганяючи Білла і Джеррі. Підлетівши чвалом до конов'язі, він на всьому скаку плигунув на землю і рвучко спинив коней, так що аж курява знялася. Прив'язаний там-таки кінь Гейлі, молодий перський жеребчик, злякано стенувся і напнув повід.

— Еге, то ти полохливий? — мовив Сем, і на його чорному обличчі з'явилася чудна, недобра посмішка. — Ну стривай, ось я тебе погамую.

Над конов'яззю широко розкинув свої віти величезний бук, і земля довкола була всіяна його колючими трикутними горішками. Взявши одного такого горішка, Сем підступив до жеребчика й почав заспокійливо гладити його та плескати по шиї. Вдаючи, ніби поправляє сідло, він непомітно підсунув під нього колючий горішок, і тепер досить було злегенька натиснути на сідло, аби завдати болю чутливій тварині, не лишивши, проте, жодного помітного сліду чи подряпини.

— Отак! — сказав він, зводячи очі вгору і самовдоволено всміхаючись. — Тепер усе гаразд!

Ту ж мить на балконі з'явилася місіс Шелбі й знаком поманила його до себе. Сем рушив до неї з добре поміркованим наміром бути чесним та догідливим — достату мов який претендент на вільну посаду при королівському дворі чи в Білому домі¹.

— Де це ти так довго длявся, Семе? Я ж посилала Енді поквапити тебе.

— Та що ви, пані! — озвався Сем. — Хіба ж їх отак враз і зловиши, ті коні! Вони ж бо забігли чортзна-куди, аж на долішне пасовисько.

— Семе, скільки разів я тобі казала не згадувати за кожним словом чорта! Це недобре.

— От лиxo! Геть-чисто забув. Більше не згадуватиму, хай йому чорт!

— Та ось же ти знову сказав “чорт”!

— Хіба? А, чорт... Себто я ж зовсім не хотів...

— Треба бути уважнішим, Семе.

— Ось нехай я трохи віддихаюсь, пані, то вже говоритиму все як слід. Буду страх який *поважний*.

— А тепер, Семе, ти поїдеш з містером Гейлі, покажеш йому дорогу і щось там допоможеш. Бережи коней, Семе. Ти ж знаєш, Джеррі трохи накульгує, ще від минулого тижня. *Тонедужеїннатржуй*.

Останні слова місіс Шелбі промовила, стишивши голос, і вельми виразно.

— За мене будьте певні! — вигукнув Сем, багатозначно підводячи очі вгору. — Та хай мене чорти... Ой! Я незумисне!.. — раптом схаменувся він з таким кумедним виразом обличчя, що господиня мимохіть засміялася. — Я кажу, пані, за коней можете не турбуватись.

— Слухай, Енді, — мовив Сем, повернувшись до конов’язі під крислатим буком, — я нітрохи не здивувався б, коли б коник отого пана зненацька почав вихати, як тільки він сяде у сідло. Ти ж знаєш, кінь — худобина норовлива! — і Сем промовисто тицьнув Енді в бік.

— Атож! — озвався Енді, вмить усе збагнувші.

— Бачиш, Енді, хазяйка хоче вигадати на часі, це й дурневі видко. Ну, то я їй трохи допоможу. Щоб ти знову, якби всі оці коні ненароком забігли аж ген до отого гайка, то пан, либо нь, виправився б не так уже й скоро.

Енді гмуknув.

— Бачиш, Енді, — провадив далі Сем, — а коли й справді вийде так, що кінь того пана Гейлі раптом заноровиться, нам з тобою треба йому допомогти. То ми вже йому *поможемо*, будь певен!

¹ Резиденція і канцелярія президента США у Вашингтоні.

І Сем з Енді позакидали голови і зайшліся нестримним сміхом, прилясуючи пальцями й дригаючи ногами в буйному захваті.

У цей час на веранді з'явився Гейлі. Випивши кілька філіжанок вибронної кави, він трохи заспокоївся, навіть полагіднів і тепер був усміхнений та балакучий. Сем і Енді схопили в'язки пальмового листя, що правила їм за брилі, і гайнули до коней, “помагати панові”.

Пальмове листя в Сема на голові геть розшарпалось по краях і втратило будь-яку подібність до крисів бриля. Гострі кінці його зухвало стриміли на всі боки, і це надавало Семові вигляду незалежного та вояовничого, як ото в котрого з тубільних ватагів на острівах Фіджі¹. Зате на брилі Енді ніяких крисів зовсім не було, отож він хвацько наплюснув на себе куцого наголовка і вельми вдоволено роззирнувся навколо, ніби хотів сказати: “А що, хіба поганий бриль?”

— Ану ворушіться, хлопці! — гукнув Гейлі. — Нам не можна гаяти час.

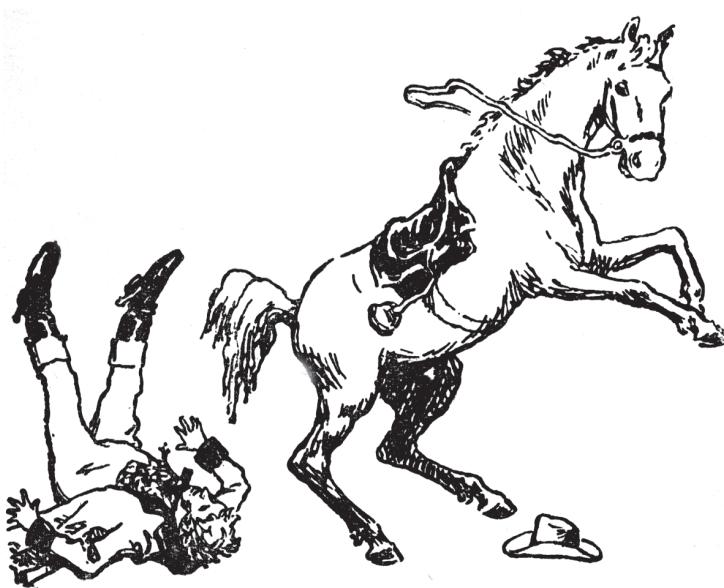
— Ваша правда, пане! — озвався Сем, віддаючи Гейлі повід його коня й піддержуючи стремено, тим часом як Енді одв'язував двох інших коней.

Тільки-но Гейлі торкнувся сідла, як норовлива тварина раптом вихонула задом і скинула свого хазяїна, та так, що він перелетів через її голову і простягнувся на м'якому висхлому моріжку. Сем пронизливо закричав і метнувся до повода, але спромігся лише черкнути коневі по очах колючими кінцями вищезгаданого пальмового листя, що аж ніяк не сприяло заспокоєнню його нервів. Щосили рвонувши геть, кінь повалив Сема додолу, кілька разів обурено форкнув, став дібки, а тоді поскакав геть на супротивний край галявини. Слідом за ним подалися й Білл із Джеррі, яких Енді, пам'ятаючи Семову настанову, не забарився пустити з припони і тепер підганяв моторошними погуками.

Зчинилася неймовірна колотнечка. Сем і Енді бігали й репетували, з усіх боків валували собаки, а Майк, Моз, Менді, Фенні та і ніша дворова дрібнота обох статей ганяли наввипередки, плескали в долоні, несамовито зикали й верещали, прагнучи й собі чимось прислужитися

Білому коникові Гейлі, прудкому та жвавому, як видно, вельми припала до душі вся та розвага, і він чимало потішався, раз у раз підпускаючи своїх переслідувачів зовсім близько, та коли його вже

¹Фіджі — група островів у південній частині Тихого океану.

от-от мали схопити, він форкав, зривався з місця й підступно тікав ген між дерева, що росли по краях тої великої, завширшки десь на п'ївмил¹, галяви. Однаке Сем і на думці не мав ловити жодного з коней, перше ніж сам розважить за потрібне, хоч збоку здавалося, ніби він докладає до цього просто-таки надлюдських зусиль. Так само як меч Річарда Левине Серце² завжди зблискував у самій гущі бою, Семів бриль із пальмового листя миготів усюди, де виникала хоч найменша небезпека, що котрогось коня буде зловлено, — Сем стрім-голов летів туди, щодуху волаючи: “Ану хапай його, хапай!” — і кінь ту ж мить пускався навтіки.

Гейлі бігав сюди й туди, страшенно лаявся й тупотів ногами. Містер Шелбі, стоячи на балконі, марно вигукував якісь настанови, а місіс Шелбі сміялася, спостерігаючи весь той шарварок з вікна свого покою, і напевне здогадувалась, звідки воно все пішло.

Нарешті десь над полуценъ Сем із виглядом звитяжця приїхав верхи на Джеррі, ведучи за повід коня Гейлі, що його боки лисніли від поту, але очі палали й ніздрі роздималися: знати, ото волелюбний порив і досі не давав йому спокою.

¹ Англійська миля дорівнює 1609 метрів.

² Річард Левине Серце — англійський король Річард I (1157—1199), відомий своєю воювничістю й хоробрістю.

— Зловив! — радісно сповістив Сем. — Аби не я, вони б усі духу пустились, а я зловив!

— Де ж пак! — похмуро буркнув Гейлі. — Аби не ти, нічого цього й не було б.

— Гріх вам таке казати, пане! — скрушно мовив Сем. — Таж я так за ним ганявся, що аж піт очі заливає!

— Ну годі! — сказав Гейлі. — Через твою кляту дурість я згайнував майже три години. Тепер ідьмо, і щоб більше мені жодних штук!

— Та що ви, ласкавий пане! — докірливо озвався Сем. — Либонь, ви хочете всім нам віку вкоротити: і людям, і коням. Ми й так ледве на ногах стоїмо, і коні геть змilenі. Далебі, пане, годі й думаги про те, щоб вибрatisя до обіду. Та й коника вашого треба почистити — ви тільки гляньте, як він забрюхався. А тут іште Джеррі зовсім піdupав на ноги. Наша пані нізащо не схоче отак нас пустити, це вже як є. Ось перепочинемо часинку, а тоді вже поїдемо ловити Ліззі. Вона не вельми прудконога, далеко не втече.

Micіc Шелбі, що стояла на веранді й на превелику свою втіху слухала ту розмову, визнала за потрібне й собі докинути слівце. Вона підійшла до Гейлі і, гречно поспівчувавши йому щодо тої лихої пригоди, стала умовляти його пообідати, запевняючи, що стіл буде накрито зараз же.

Отож, зважаючи на всі обставини, Гейлі знехотя погодився і почавал до вітальні, а Сем, скрививши йому вслід таку гримасу, що її годі описати, повагом рушив із кіньми до стайні.

— Ти бачив його, Енді? *Бачив?* — спитав він, припинаючи коñей. — Otto було подивитись, як він аж гопки скаче й мерзить нас на всі заставки! Чи я його не чув?! “Лайся, лайся, голубе, — думаю собі. — Хочеш мати свого коня, то пожди, доки я його зловлю!”

І Сем з Енді, прихилившись до стіни, вдоволено зареготали.

— А побачив би ти, як він казився, коли я привів йому того коня! Та він би залюбки вбив мене, аби міг, щоб я так жив! А я собі стою перед ним, мов те невинне ягнятко.

— Еге ж, я бачив, — сказав Енді. — Ти стріляний горобець, Сeme, далебі!

— Та це вже як є, — погодився Сем. — А бачив ти нашу хазяйку, як вона стояла біля вікна й сміялася?

— Де там! Я так гасав за кіньми, що й світу не бачив, — відказав Енді.

— Слухай, Енді, — мовив Сем, повагом беручись чистити коника Гейлі, — я оце надбав собі таку, знаєш, звичку до *спостереження*.

Це дуже корисна звичка, Енді, і я раджу їй тобі її набувати, поки ще молодий... Підніми-но йому задню ногу, Енді... Бачиш, Енді, отим-то ѿрізняться між собою негри: один годен *спостерігати*, а другий — ні. Чи не я дотямив допіру вранці, звідки вітер дме? Чи не я вгадав, чого хоче хазяйка? А вона ж не давала того взнаки. Вся річ у *спостереженні*, Енді. А це, либонь, такий уже в людини хист. Не в кожного він однаковий, та коли старанно вправлятися, можна чимало здобути.

— Якби я вранці не допоміг твоєму спостереженню, то хтозна, чи був би ти тепер такий розумний, — озвався Енді.

— Енді, — сказав Сем, — ти ще молодий, але з тебе будуть люди, я певен. Я дуже високо становлю тебе, Енді, і не соромлюся часом перебрати від тебе якусь думку. Не можна нікого нехтувати, Енді, бо хоч який ти промітний, а все ж можеш десь та спіткнутись. А тепер, Енді, ходімо до великого дому. Побий мене грім, коли хазяйка не звелить нагодувати нас як на празник

Розділ VII

МАТЕРИНА ПОТУГА

оді й уявити собі людську істоту, самотнішу та нещаснішу за Елізу, коли вона зачинила за собою двері хатини дядька Тома.

Страх перед небезпекою, що спіткала її знедоленого чоловіка та малу дитину, змішувався в її свідомості з невиразним і болісним відчуттям ризику, на який вона пустилася, покинувши єдину домівку, що її знала за все своє життя, і втративши дружбу й опіку господині, котру вона так любила й шанувала. Адже вона розлучалася з усім, що було рідне їй від самого дитинства: з оселею, де вона дійшла літ, з деревами, під якими гралася з малечку, з гаєм, де за кращих часів так часто гуляла вечорами разом зі своїм молодим чоловіком, — і тепер усе те, осяяне ясним холодним світлом зір, немовби дорікало їй і питалося, куди ж вона верстає дорогу від такої домівки.

Та всі інші почуття переважала материнська любов, доведена мало не до безумства страшною небезпекою. Хлопчик був уже досить величенький, аби вільно йти самотужки, і за інших обставин Еліза тільки тримала б його за руку, але тепер вона стenalася на саму гадку, що може випустити своє дитя з обіймів, і, квапливо простуючи далі, конвульсійно притискала його до грудей.

Стужавіла земля порипувала під ногами, і Еліза щоразу аж стеналялася від того звуку, кожен зірваний вітром листочок, кожна тремтлива тінь змушували її серце стискатись, і вона дедалі прискорювала ходу. Вона сама дивувалася, звідки в неї береться та сила: хлопчик видавався їй легким, мов пір'їнка, і за кожним спалахом страху вона відчувала новий приплив надприродної снаги, що несла її вперед.

О матері, коли б ото *валило* Гаррі чи *валило* Віллі мали завтра вранці забрати від вас і віддати нелюдові-торговцеві, коли б ви бачили того торговця на власні очі й знали, що купчу вже підписано і що вам зостаються лічені години від півночі до світанку, аби порятуватися, — як тоді бігли б *ви*? Скільки миль пронесли б вас ноги за ті короткі нічні години, з любим вашим дитинчам на руках, що прихилило сонну голівку вам до плеча й довірливо обняло вас за шию ніжними рученятами?

А хлопчик і справді спав. Спочатку незвичне окόlo і тривога не давали йому заснути, але мати так похапливо цітькала на нього за кожним згуком чи порухом, так умовляла сидіти тихо, аби вона могла його врятувати, що зрештою він упокорено обняв її за шию і, вже поринаючи в сон, спитав:

— Мамуню, а поспати мені можна?

— Авжеж, мое серденько, спи собі, коли хочеш.

— А коли я спатиму, мамуню, ти не віддаси мене тому дядькові?

— *Ні!* Нізащо в світі! — відказала мати, ще дужче побліднувши, і її велики темні очі спалахнули.

— *Правда*, не віддаси, мамуню?

— Правда, любий, правда! — мовила Еліза і сама вжахнулася свого голосу — такий він видався їй неприродний і чужий.

Хлопчиксхилив обважнілу голівку їй на плече і незабаром заснув. Дотик тих теплих рученят, легкий подих, що Еліза відчувала на своїй шиї, немовби гарячили й наснажували її ходу, їй здавалося, що від кожного дотику та поруху довірливо заснулої дитини в неї вливаються нові струмені сили. Така-то вже незборима влада духу над тілом, що за лихої години він здатен зробити м'язи й нерви сталевими, обертаючи і слабку людину на справжнього велета.

Околиці садиби, гай, чагарі, — усе те, мов уві сні, промайнуло повз Елізу й лишилося позаду, а вона простувала собі далі, поминаяючи одне по одному знайомі місця, не відчуваючи втоми, не спиняючись перепочити, аж поки рожевий світанок застав її за багато миль від тих місць, на битому шляху.

Еліза не раз супроводила свою господиню, коли та виряджалась навідати якихось родичів у невеликому містечку Т., на березі річки Огайо, тож вона добре знала ту дорогу. Дістатись туди і якось перебратися через річку — то було перше, що вона похапцем визначила собі за мету, коли надумала тікати. А там — нехай буде, що буде.

Коли на дорозі почали з'являтися запряжені кіньми візки, Еліза, відчуття якої були загострені небезпекою, мовби під надихом збагнула, що її кваплива хода та нестяжний вигляд можуть упасти в око й збудити підозру. Отож вона спустила хлопчука на землю, поправила на собі одяг і пішла, хоча й швидко, проте не настільки, щоб це привертало до неї увагу. У клуночку в неї були коржики та яблука, і тепер вони стали їй упригоді, аби підбуджувати малого хутчій і ти Еліза котила яблуко просто себе, хлопчик пускався бігти за ним, і з допомогою цієї вигадки вони здолали ще одну милю.

Невдовзі вони підійшли до рясного гайка, де дзюркотів прозорий струмочок. А що хлопчик давно вже просив їсти й пити, то Еліза перелізла разом із ним через огорожу і, примостившись за в еликою кам'яною брилою, щоб їх було не видно з дороги, дістала з клуночка поснідати. Хлопчик дивувався і переймався тим, що вона сама нічого не їсть, та коли він обняв її за шию і спробував упхнути її у рот коржик, вона відчула, як до горла підступає важкий клубок.

— Ні-ні, Гаррі, любчику мій, матуся не може юстоњки, доки не сковає тебе від біди! Нам треба йти далі... ще далі, аж поки дійдемо до річки.

І вона знову поспішилася на дорогу і знову рушила вперед, стримуючи себе, щоб її хода видавалась розміrenoю та неквапливою. Тепер вона була за багато миль від тих місць, де її знали в обличчя. Та коли б і трапився дорогою хто знайомий, вона розважила, що добре ім'я її господарів надто відоме, щоби в ній запідозріли втікачку. А що й сама вона, і її хлопчик мали доволі світлу шкіру, то з першого погляду ніхто й не подумав би, що вони належать до кольорової раси, і це дозволяло її сподіватися пройти непоміченою.

Отак собі міркуючи, Еліза десь над полудень спинилася біля чепурного фермерського будиночка, щоб перепочити й купити якось харчу для себе та дитини. Тепер, коли небезпека віддалилась, її надлюдське нервове напруження трохи послабло, і вона відчула втомуй голод.

Господиня, добродушна й балакуча жінка, була очевидно рада, що нагодилася жива душа, аби з нею погомоніти; тож її цілком

задовольнило Елізине пояснення, ніби вона відправилась на тиждень погостювати до знайомих, які живуть поблизу. О, як би вона хотіла, щоби це справді було так!..

За годину перед заходом сонця Еліза підійшла до містечка Т. — геть зморена, зі збитими ногами, однаке не занепала духом. Передусім вона поглянула на річку — адже там, на тому березі, була свобода¹.

Стояла провесна, і річка бутніла й вирувала. Величезні крижини, важко перехиляючись, сунули за водою. А що берег з боку Кентуккі химерно випнувся далеко в річку, то крижані брили копичилися тут одна на одну й застягали у вузькому закруті, перепиняючи дорогу кризі з верхів'я, і та крига стала на всю широчінь річки, утворивши щось ніби величезний хиткий пліт, який майже сягав кентуккійського берега.

Еліза на хвильку зупинилася, оглядаючи цю невтішну картину: вона одразу збагнула, що на пором тут годі сподіватися, а відтак рушила до невеличкого заїзду на березі, щоб розпитатися про перевіз.

Господиня поралася коло плити, заклопотана готованням вечері. Зачувши позад себе лагідний та сумний Елізин голос, вона обернулася з виделкою в руці.

— Вам чогось треба? — запитала вона.

— Чи нема тут якого човна, щоб перевезтися на той бік у Б.? — озвалася Еліза.

— Де там! — відказала жінка. — Човном тепер не переїхати.

Страх і розпач, що відбились на Елізиному обличчі, вразили господиню, і вона прихильно запитала:

— Вам так треба на той берег? Хтось занедужав? Я бачу, ви дуже стривожені.

— Моїй дитині загрожує велика небезпека, — сказала Еліза. — Я дізналася про це тільки вчора ввечері і пройшла чималу дорогу, щоби потрапити на пором.

— Ото біда! — мовила жінка, враз перейнявшись материнським співчуттям. — Так мені вас жаль... Соломоне! — гукнула вона у вікно до невеликої хатини на задвірку.

У дверях з'явився чоловік у шкіряному фартусі, з бруднющими руками.

¹ Річка Огайо ліва притока Міссісіпі, правила за кордон між рабовласницьким штатом Кентуккі та “вільним” штатом Огайо.

— Слухай, Соле, — мовила до нього жінка, — той один повезе сьогодні вантаж через річку?

— Він казав, спробує, якщо можна буде переїхати, — відповів чоловік.

— Тут є один, що має сьогодні ввечері переправити дещо на той бік, коли не зaboйтися, — пояснила господиня. — Він прийде сюди вечеряти. То ви посидьте, з аждіть його... Ач який гарненький хлопчик! — додала вона, простягаючи малому коржика.

Та хлопчина, зовсім знеможений, аж плакав з утоми.

— Бідолаха! Він не звик так багато ходити, а я його весь час підганяла, — мовила Еліза.

— Ну, то покладіть його отут, — сказала господиня, відчиняючи двері до маленької спальні, де стояло зручне ліжко.

Еліза поклала змореного хлопчика на ліжко і тримала його ручнята в своїх, доки він заснув. Та для неї спочинку не було, її вогнем пекла думка про переслідувачів, і вона вступила тужливий погляд на збутнілу, неспокійну річку, що пролягла між нею та жаданою волею.

Тут ми її на час і залишими, аби побачити, що роблять її переслідувачі.

Хоч місіс Шелбі обіцяла, що обід буде подано зараз же, проте небавом з'ясувалося — і то вже вкотре, — що слово куди прудкіше від діла. Отож, незважаючи на загáд господині, що його вголос дано у присутності містера Гейлі і що його переказали тітоньці Хлої при наймні півдесятка юних посланців, та високоповажна особа лише сердито пирхнула, покрутила головою і знову взялася до роботи з надзвичайною статечністю й неквапливістю.

Не знати чому, але вся челядь була переконана, що зайве зволікання не завдасть господині великої прикорості. Аж подив бере, скільки враз нагодилося всяких притичин, аби затягнути справу. Один безталанний невдаха ухистився перекинути підливу, і довелось готувати її наново, з усією належною увагою та ретельністю. Тітонька Хлоя затято прискіпувалась до найменших дрібниць і на всі спонуки коротко відказувала: вона, мовляв, не подасть на стіл сиру підливу з тієї причини, що комусь там треба когось ловити. Ще один грішник перекинув відро з водою і мусив знову тюпати до криниці, а інший, своєю чергою, упустив на підлогу масло. Від часу до часу в кухні з'являвся якийсь вістовець і хихочучи повідомляв, що містер Гейлі “тяжко сердитий, аж на стільці ніяк не всидить, і тільки те ѿробить, що бігає то до вікна, то до дверей”.

— Хай побігає! — обурено мовила тітонька Хлоя. — Ще не те йому буде, коли не схаменеться. Ось прийде його остання година, то побачимо, якої він тоді заспіває.

— Не минути йому пекла, щоб я так жив, — сказав малий Джейк.

— Та й по заслузі! — похмуро докинула тітонька Хлоя. — Він-бо стільки душ людських занапастив, що годі їх злічити! — I вона високо піднесла руку з виделкою.

Усі в кухні вельми шанували тітоньку Хлою і пильно дослухались до кожного її слова. Отож і тепер, коли обід нарешті понесли д оїдельні, кухонна обслуга мала часинку дозвілля, аби погомоніти з нею і послухати, що вона скаже.

— Він горітиме в пеклі цілу вічність, правда ж? — спитав Енді.

— Ото б мені подивитись на нього! — докинув малий Джейк.

— Діти!.. — нараз пролунав голос, і всі здригнулися. То був дядько Том. Він тихо зайшов до кухні й стояв у дверях, слухаючи їхню балачку.

— Діти, — сказав він. — Ви самі не тямите, про що кажете. *Вічність* — то страшне слово, лячно навіть подумати. Не можна зичити вічної муки ні одній живій істоті.

— А ми й не зичимо ні кому, окрім торговців людьми, — озвався Енді. — Таж їм усі цього зичати, отим проклятушим лиходіям.

— Чи не волає проти них сама природа! — вигукнула тітонька Хлоя. — Хто ж бо, як не вони, одривають немовлят від материнських грудей! Хто, як не вони, забирають і продають малих діточок, що заходяться плачем і чіпляються за неньчину спідницю! Хто, як не вони, розлучають жінок із чоловіками, дарма що тая розлука страшніша від смерті! — промовляла вона крізь сльози. — Та чи мучить їх хоч трішечки совість? Де ж би то! Вони п'ють собі, смалять сигари, а до всього іншого їм байдужісінько! Далебі, коли вже їх чорти не вхоплять, то на що ті чорти й годні?! — I тітонька Хлоя, затуливши обличчя подолом картатого фартуха, гірко заплакала...

— Я радий, що хазяїн не поїхав сьогодні зрання, як намірявся, — сказав Том. — Від цього мені було б куди важче на серці, аніж від того, що він мене продав. Йому воно, може, й нічого, а мені б таки добре краялось серце. Я ж бо знаю хазяїна ще від малечку. Та оце допіру я бачив його, і тепер мені легше помиритися зі своєю недолею. Хазяїн не мав іншої ради, він розважив слушно. От боюся тільки, що без мене все тут піде шкере берть. Хазяїнові не вгледіти за вісм, як ото робив я, не дійти до кожної абишиці. А слуги в нас хоч і добромисні, проте страх які безтурботні. Ось що мене непокоїть.

У цей час задзеленчав дзвоник, і Тома покликали до вітальні.

— Tome, — лагідно сказав йому господар, — я хочу, аби ти знов, що я поручився за тебе перед цим паном і якщо тебе не буде на місці, коли ти йому знадобишся, мені доведеться заплатити йому тисячу доларів. Сьогодні він їде у своїх справах, і ти маєш цілий день вільний. Можеш піти собі куди хочеш, друже.

— Дякую, хазяїне, — мовив Том.

— Ale добре затям собі те попередження, — докинув торговець, — і не здумай підвести свого пана. Од вас, муринів, тільки того й сподіваєшся. Якщо ти десь завієшся, я йому й цента не подарую. Коли б він послухав моєї ради, то не довіряв би жодному з вас, бо всі ви ладні вислизнути з рук, мов ті вугрі.

— Хазяїне, — мовив Том, випростуючись, — мені було якраз вісім років, коли стара господиня поклала вас мені на руки, а вам тоді ще й годочка не минуло. “Оце, Tome, — каже вона до мене, — буде твій молодий хазяїн. Пильно бережи його”, — каже. То я вас питаю, хазяїне: чи підводив я вас коли, чи не послухався хоч раз вашого слова?

Містер Шелбі був щиро зворушений, і на очі йому навернулися слози.

— Мій вірний друже, — відказав він, — усе воно правда, і коли б моя воля, я не продав би тебе нізащо в світі.

— I даю тобі мое слово, — докинула місіс Шелбі, — що як тільки буде змога, ми одразу ж викупимо тебе. Дуже прошу вас, добродію, — обернулась вона до Гейлі, — запам'ятайте, кому ви його продасте, і повідомте мене, хто його новий хазяїн.

— За мене будьте певні, — озвався торговець. — Може, десь за рік я й сам привезу його сюди цілого та здорового і продам вам назад.

— Тоді я сама вестиму торг, і ви не прогадаєте, — сказала місіс Шелбі.

— Та звісно, — мовив торговець. — Мені ж бо однаково, чи то збувати їх за водою, чи проти води, — аби лиш я мав з того зиск. Сякий-такий прожиток — оце і все, що мені треба, пані добродійко, та, либонь, і кожен цього хоче.

Містерові й місіс Шелбі аж з душі вернуло від його панібратського тону, проте обое добре розуміли, що треба стримувати свої почуття. Чим нахабніший і брутальніший ставав торговець, тим дужче потерпала місіс Шелбі за Елізу та її хлопчика від самої лише гадки, що вони можуть потрапити йому до рук, і, певна річ, тим радніше вдавалася до всіляких жіночих хитрощів, аби відволікти його від

погоні. Отож вона приязно усміхалася, підтакувала йому, невимушеного щебетала і старалася як могла, щоб непомітно затримати його якнайдовше.

О другій годині Сем і Енді привели у двір коней, відпочилих та підбуджених отою вранішньою пробіжкою.

Ситий обід надихнув Сема на нові звитяги, і тепер його аж роздимало з ревності та догідливого завзяття. Тільки-но вгледівши Гейлі, що вийшов надвір, він став проречисто вихвалятися перед Енді: мовляв, тепер, коли він сам уявся до цієї справи, їм напевне поталанить.

— А собак у вашого пана нема? — спитав Гейлі, лаштуючись сісти на коня.

— Ого, ціла зграя! — радісно вигукнув Сем. — Онде Бруно — це ж такий гавкун! Та й ще хтозна-скільки всіляких собак є, чи не в кожного негра.

— Тыху! — сказав Гейлі і згадав тих собак таким словом, що Сем тільки пробурмотів:

— Та чого ж би їх отак мерзити...

— Я питаю, чи не держить ваш пан таких собак, щоб ловити негрів. Та де ж би то — звісно, що не держить.

Сем чудово розумів, про що йдеться, але й далі вдавав із себе простодушного.

— Наши собаки всі мають гострий нюх. Як на мене, таких вам і треба, отхіба тільки незвичні вони до ловів. А так собаки добрячі й до всього зугарні, коли їх навчити. Гей, Бруно! — гукнув він і свисну в дів величезного ньюфаундленда, що важким вистрибом подався до них.

— А нехай тобі чорт! — вилаявся Гейлі, скочивши в сідло. — Ану хутчій залазь на коня!

Сідаючи на коня, Сем ухистився мимохідь лоскотнути Енді, і той залився сміхом. Гейлі розлючено замахнувся на нього гарапником.

— Дивуюсь я з тебе Енді, — вельми серйозно промовив Сем. — Тут така поважна справа, Енді, а тобі все смішки. Хіба ж так треба допомагати панові?

— Пойдемо навпростець до річки, — рішуче сказав Гейлі, коли вони виїхали з обійстя. — Знаю я їхні звички — мерщій на той берег!

— Атож, — озвався Сем, — це вже як є. Пан Гейлі наче в воду дивилися. Та до річки дві дороги — є пряма, а є бічна. То котрою пан зволять їхати?

Енді здивовано глипнув на Сема, чимало вражений цим новим географічним відкриттям, однаке й собі любісінько заходився розводитись про ті дві дороги.

— Звісно, як на мене, — сказав Сем, — то Ліззі мала б піти бічною дорогою, бо там безлюдніше.

Гейлі був стріляний горобець і вважав, що на половині його не обдуриш, проте й він схилявся до такої думки.

— Вам тільки повір, брехуни ви бісові! — замислено мовив він по хвилі роздуму.

Занурений і поважний тон, яким були сказані ці слова, так за- смішив Енді, що він, трохи відставши, аж затрусиився з реготу і мало не падав з коня, тим часом як Семове обличчя зберігало вираз цілковитої серйозності.

— Авжеж, — докинув він, — як пан скажуть, так і буде. Коли панова воля, можна поїхати й прямою дорогою, нам воно байдуже. Та я й сам оце допіру розважив, що пряма дорога *напевно* ліпша.

— Ну звісно ж, вона подалась безлюдною дорогою, — промовив Гейлі, міркуючи вголос і пускаючи повз вуха Семові слова.

— Ой, не кажіть, — озвався Сем. — Від тих жінок ніколи не з *наєш*, чого сподіватися. Ти собі міркуєш, що вони вчинять так, а вони здебільша чинять якраз навпаки. Така-бо вже їхня вдача. Отож, коли маєш гадку, що вони пішли одною дорогою, сам іди другою, і там їх неодмінно здибаєш. І як я собі гадаю, що Ліззі гайнула путівцем, то нам таки доконче треба податися гостинцем.

Це глибокодумне зауваження щодо природи жіноцтва, як видно, не дуже переконало Гейлі на користь гостинця, і він рішуче заявив, що поїде путівцем, а відтак спитав Сема, коли вони його дістануться.

— Та тут недалечко, — відказав Сем, крадькома підморгуючи до Енді, а тоді поважно додав: — От тільки я подумав добре і тепер зовсім уже певен, що нам не слід тудою їхати. Я ж бо ніколи й не був на тій дорозі. Вона там така безлюдна, що ми ще, гляди, заблукаємо і зайдемо хтозна й куди.

— І все ж, — сказав Гейлі, — я поїду цією дорогою.

— А ще, пригадую, колись я чув, що десь біля струмка путівець геть увесь перегороджений. Правда ж, Енді?

Енді не знов напевне; він, мовляв, лише чув од інших про ту дорогу, а сам ніколи нею не їздив. Одно слово, нічого сказати він не може.

Гейлі, котрий звик до брехні і з двох запевних вигадок завжди обирає імовірнішу, розважив, що все говорить на користь отого

путівця. Він гадав, що спершу Сем прохопився про нього ненароком, а тепер схаменувсь і відчайдушно бреше, намагаючись переконати його на інше, аби відвернути небезпеку від Елізи.

Отож, коли Сем нарешті показав йому ту дорогу, він швидко поскакав уперед. Сем і Енді подалися за ним.

То була справді дорога, що колись давно вела до річки, але вже багато років, відтоді як прокладено новий гостинець, нею ніхто не їздив. Десь із годину там вільно було їхати верхи, а далі шлях перетинали фермерські будівлі та паркани. Сем добре знов про це; що ж до Енді, то він і не чув про ту дорогу — так давно була вона занедбана. Отож він їхав собі покірливо та сумирно, лише вряди-годи голосно нарікаючи на те, що дорога “з біса нерівна”, як на хвору ногу його Джеррі.

— Ану годі вже! — обізвався Гейлі. — Знаю я ваші штуки. Хоч би що ви базікали, а я з цієї дороги не зверну. То ви мені замовчте!

— Панові ліпше знати, якою дорогою їхати, — покірливо мовив Сем і водночас так значливо підморгнув до Енді, що той ледве погамував свій захват.

Сем був у пречудовому гуморі. Вдаючи, ніби пильно вдивляється перед себе, він раз по раз щось вигукував: то йому ввижався десь на далекому пагорбі “жіночий капелюх”, то він обертається до Енді, питуючись, “чи то не Ліззі отам в улоговинці”, — і щоразу це трапляється в таких незручних частинах дороги, де годі було й думати поганяти швидше, так що Гейлі весь час ажнетямився з люті.

Проїхавши близько години тою дорогою, вершники спустились з узгірка і на всьому скаку вперлися просто в обійстя якогось заможного фермера. Навколо не видно було ані душі живої — всі працювали в полі, — та досить було одного погляду на велику стодолу, яка перетинала дорогу, аби збегнути: далі їхати неможливо.

— А що я казав панові! — вигукнув Сем, вдаючи невинно ображеного. — Де ж би то наїжджай людині знати околицю ліпше від тутешнього краянина, що тут-таки народився й вирі!

— Ах ти ж бісова душа! — вилаявся Гейлі. — То ти все знав наперед!

— Хіба ж я не казав вам, що знаю? Та ви мені не повірили. Я ж казав, що все тут перегороджено і що нам сюдою не проїхати. Осьде й Енді чув.

Істина була надто очевидна, і невдатний торговець, не маючи чим заперечити, мусив прикусити язик. Всі троє повернули назад і пойшли шукати гостинця.

Через усі ті затримки вершники дісталися прибережного містечка аж тоді, коли Елізин хлопчик уже сливе годину спав у тамтешньому зайзді. Еліза стояла біля вікна й дивилася в інший бік, та Семові гострі очі помітили її ще здаля. Гейлі й Енді їхали трохи позаду. Однаке і в цю критичну мить Сем не розгубився: удавши, ніби йому з голови здуло бриля, він голосно зойкнув, і Еліза налякано відсахнулась. Вершники чвалом промчали повз вікно і спинилися біля чільних дверей.

Елізі здалося, що за одну ту хвилю вона прожила тисячу життів. Кімнатка, в якій вона була, мала ще одні двері, що виходили до річки. Еліза схопила дитину і притьомом збігла з ганку. Торговець побачив її лише тоді, коли вона вже зникала за прибережним схилом. Він зіскочив з коня і, голосно гукнувши до Сема й Енді, кинувся за нею, мов хорт за оленицею. Знетямывши від жаху, Еліза мчала вперед, ледь торкаючись ногами землі, і за мить була вже біля самої води. Погоня наступала їй на п'яти, вся напружившись у відчайдушному пориванні, вона дико зойкнула і за одним стрибком перелетіла через каламутний потік, що виравав між берегом і кригою. То був шалений стрибок, можливий лише в нападі безумства чи роз-

пачу. Гейлі, Сем і Енді аж скрикнули і мимоволі затулили обличчя руками.

Величезна зеленкувата крижина, що на неї скочила Еліза, нахилилась і затріщала, та вона не затрималась на ній ані миті. З відчайдушним криком, гнана страхом і розпачем, вона перестрибувала з крижини на крижину, — спотикалася, мало не падала, ковзала і знову зводилася на рівні ноги!.. Черевики злетіли їй з ніг, від панчіх зосталися самі клапті, за кожним скоком на кризі лишалися криваві сліди, та вона нічого того не бачила, нічого не відчувала, аж доки перед її очима невиразно, мов уві сні, забовванів протилежний берег, і якийсь чоловік допоміг їй вийти на суходіл.

— Ну ѿ хоробра ж ти, дівчино, хоч я ѿ не знаю, хто ти! — захоплено мовив він.

Еліза впізнала його: той чоловік мав ферму в сусідстві з її колишньою домівкою.

— Ой містере Сімсе! Рятуйте мене, благаю вас, рятуйте! Сховайте мене десь! — вигукнула вона.

— Овва, що я бачу! — сказав чоловік. — Та це ж дівчина з господи Шелбі!

— Моя дитина... оцей хлопчик... Пан продав його!.. Онде його новий хазяїн, — промовила Еліза, показуючи на кентуккійській берег. — О містере Сімсе, ви теж маєте синочка...

— Еге ж, маю, — відказав чоловік, грубувато-лагідно тягнучи її на крутий берег. — До того ж ти справді хоробра дівчина. А мені такі до душі.

Коли вони видобулись нагору, чоловік спинився.

— Я б залюбки допоміг тобі, — сказав він, — та не маю де тебе прихистити. Найбільше, що я можу, це порадити тобі піти *отуди*... — І він показав на великий білий будинок, що стояв осібно від інших на головній вулиці містечка. — Іди туди, там живуть добрі люди. Нічого не бійся, вони тобі допоможуть — їм це не первина.

— Не знаю, як вам і дякувати, — зворушену мовила Еліза.

— Та пусте, нема за що, — відказав чоловік. — Нічого я такого не зробив.

— І дуже вас прошу, добродію, не кажіть про мене ні кому!

— Як тобі не соромно, дівчино! За кого ти мене маєш? Певно, що не скажу, — відповів чоловік. — А тепер іди собі. Ти славна, розумна дівчина. Далебі, ти заслуговуєш на волю, отож матимеш її.

Еліза притиснула до грудей дитину і швидкою впевненою ходою рушила вперед. Чоловік стояв і дивився її услід.

— Либонь, Шелбі сказав би, що сусідові так чинити негоже, але що ж я мав діяти? — мовив він сам до себе. — Ну, то нехай і він одплатить мені тим самим, як застукає десь котру з моїм муриночком. Не можу я бачити, як отих нещасних переслідують із хортами, а вже щоб цькувати їх самому, то нізащо в світі. Та й з якої б то речі я мав ловити чужих невільників?..

Отак міркував собі той небагатий і простосердий кентуккієць, що не вельми зневажався на законах своєї країни і через те вчинив так, як підказало йому сумління. Коли б він був багатший та освіченіший, то, певне, вчинив би інакше.

Тим часом Гейлі, зовсім ошелешений, спостерігав усю ту сцену, аж поки Еліза зникла з очей на високому протилежному березі. Тоді він обернувся і запитливо подивився на Сема й Енді.

— Оде тобі маєш! — мовив Сем.

— Не дівка, а справжній гаспид, — сказав Гейлі. — Стрибала, мов та дика кішка!

— Та вже ж, — пробурмотів Сем, чухаючи потилицю. — Надіюсь, пан не загадають і нам пуститися тою дорогою. Бо, як правду казати, мені воно не світить, аж ніяк! — І Сем голосно пирхнув.

— То ти ще й смієшся! — grimнув на нього торговець.

— Нехай пан мені дарують, бо несила вже терпіти, — озвався Сем, даючи нарешті волю довго тамованому захвату. — Вона ж так кумедно стрибала по тих крижинах — плиг!.. скік!.. А крига — хрясь! А вона знову — плиг!.. льоп!.. Ото була чудасія!

І Сем з Енді зареготали так, що їм аж слози з очей покотилися.

— Ось ви мені зараз на кутні засмітеся! — люто вигукнув торговець, заміряючись на них гарапником.

Та вони спритно ухилилися, з криком збігли нагору і, перше ніж Гейлі похопився за ними, скочили на коней.

— Бувайте здорові, пане-добродію! — вельми поважно промовив Сем. — Либонь, хазяйка вже хтозна-як тривожиться за Джеррі. А панові Гейлі ми однаково більше не потрібні. Хазяйка не попустила б нам, якби ми погнали наших коней на отой місток, що ним подалася Ліззі!

Він жартівливо тицьнув Енді в бік, і обидва швидко поскакали геть; лиш перекоти їхнього сміху долинули віддалік за вітром.

Розділ VIII

ЕЛІЗИНА ВТЕЧА

оли Еліва скінчила свій відчайдушний перехід через річку, надворі вже смеркалось. Огорнута сірою надвечірньою імлою, що поволі здіймалася над водою, вона зникла на високому березі, і збутнілий потік, захрясlyй крижаними брилами, надійно заступив дорогу її переслідувачам. Отож розлученому Гейлі довелось повернутися до прибережного заїзду, щоби розміркувати, як йому діяти далі. Господиня відчинила перед ним двері до невеличкої вітальні з грубим килимком на підлозі, де стояв стіл, засланий лискучою чорною цератовою, і кілька розмайтих дерев'яних стільців з високими спинками. Комінкову полицю, під якою ледь жевріло курне вогнище, прикрашали яскраво розмальовані гіпсові фігурки. Перед комінком незgrabно примістився довгий твердий ослін, і Гейлі важко сів на нього, занурений у свої невеселі думи про марність людських сподівань та зрадливість долі.

— I на якого біса мені здався той малий шмаркач! — промовив він сам до себе. — Оце то вскочив я в халепу, хай йому абищо!..

I, щоб дати якусь полегкість душі, він заходився обкладати себе такою вигадливою лайкою, що ми, хоч і маємо всі підстави вважати ті вислови за цілком справедливі, змушені випустити їх з міркувань пристойності.

Раптом увагу Гейлі привернув гучний та різкий чоловічий голос. Він належав прибульцеві, що, як видно, саме злазив з коня перед дверима заїзду. Гейлі метнувся до вікна.

— Побий мене грім! Та й недарма ж люди вірять у провидіння! — р адо вигукнув він. — Це ж бо не хто інший, як Том Локкер!

Гейлі притильном подався за двері.

Біля шинквасу в кутку великої кімнати стояв міцно збитий, кремезний чолов'яга, на всі шість футів заввишки та й завширишки подостатком. На ньому була куртка з буйволячої шкіри, вивернутої шерстю назовні, яка надавала йому дикого й застрашливого вигляду, цілком відповідного до всієї його подоби. Кожна риса його грубого обличчя виказувала в ньому людину до краю брутальну та жорстоку. Якщо читач годен уявити собі величезного бульдога, що розгулює на двох ногах у куртці та капелюсі, він матиме безпомилкове відображення зовнішності цього чоловіка.

І зним був подорожній товариш, що мало не з кожного погляду являв собою цілковиту його протилежність. Той, низенький на зріст

хирлявий чоловічок, верткий і закрадливий у поводженні, наче кіт, мав пронизливі чорні очиці, що немовби весь час пантурували мишу, та й з дрібного його обличчя ні на мить не сходив сторожкий вираз. Його довгий тонкий ніс випинається так, ніби хотів доскіпатись до основ усього сущого, обрідне чорне волосся булогладенько прилизане, а всі порухи й манери свідчили про хитру та помірковану вдачу.

Височений здоровань налив собі півсклянки віскі і, ні слова не кажучи, вихилив за одним духом. Його хирлявий супутник звівся навшпиньки, покрутів головою, неначе принюхувався до пляшок, що рядком стояли на шинквасі, і аж тоді, по добрій розвазі, тоненьким третмливим голосом замовив собі м'ятної настоянки. Коли йому подали склянку, він пильно озирнув її, очевидно вдоволений своїм вибором, а відтак узявся помалу, не кваплячись, съорбати пиво.

— Ну хто б міг подумати, що мені так пощастило! Гей, Локкере, як ся маєш? — обізвався Гейлі, виходячи наперед і простягаючи руку здорованеві.

— Сто чортів! — почув він гречну відповідь. — Яким вітром тебе сюди занесло, Гейлі?

Чоловічок із сторожкими очицями — його звали Меркс — ураз облишив своє пиво і, витягнувши шию, з цікавістю вступив очі на нову людину, як ото, бува, кіт не зводить погляду з сухого листочка, що стріпуться від вітру, або ще з якої уявної здобичі.

— Слухай, Томе, це ж просто щастя, що я тебе здібав! Я вклепався в бісову халепу, і ти повинен мені допомогти.

— Та вже звісно! — буркнув його поштивий приятель. — Коли ти радий когось бачити, то вже так і знай, що тобі чогось треба. Ну, що там у тебе?

— А це з тобою приятель? — спитав Гейлі, недовірливо глипнувши на Меркса. — Чи, може, компаньйон?

— Еге ж, ти вгадав. Гей, Мерксе! Це той один, що ми з ним разом промишляли в Натчезі.

— Радий познайомитись, — озвався Меркс, простягаючи руку, довгу й кощаву, моввороняча лапа. — То це ви і є містер Гейлі?

— Я самий, добродію, — відказав Гейлі. — А тепер, панове, коли вже ми так щасливо здібались, ходімо в ту кімнату, і я вас трохи почастую. Гей ти, старий телепню! — гукнув він до чоловіка за прилавком. — Ану подай нам гарячої води, цукру, сигар і добрячу міру справедливого пиття, аби було чим душу звеселити!

І ось уже у вітальні засвічено свічки, роздмухано вогонь у коминку, і вся добродушна трійця обслася коло столу, заставленого згаданим вище знадіб'ям до приятельської балачки.

Гейлі заходився зворушливо оповідати про свою лиху пригоду. Локкер замовк і слухав його з похмурою увагою. Меркс, що весь час заклопотано крутився на стільці, лаштуючи якийсь особливий, тільки йому відомий пунш, вряди-годи підводив голову від склянки й мало не тицявся своїм гострим носом і підборіддям у самісіньке обличчя Гейлі — так зацікавила його торговцева розповідь. А коли вона дійшла кінця, його, очевидно, пойняв справжній захват, бо плечі й боки йому безгучно затрусились, а тонкі вуста розтяглись у радісній усмішці.

— То виходить, вас пошили в дурні? — спитав він. — Хе-хе-хе! Оце то штука!

— З цією бісовою дітворою в нашому ділі сама лиш морока, — скрушно мовив Гейлі.

— От якби вивести таку породу жінок, що не вболівали б за своїх дітлахів! — сказав Меркс. — Як на мене, то був би чи не найбільший новочасний здобуток. — І він перший тоненько засміявся з власного жарту.

— Атож, — озвався Гейлі. — Не збагну я цього та й годі. Як подумаєш, скільки клопоту вони мають з тою малечею, то їм би тільки радіти, що спекались її. Аж де там! І що нікчемніший той вилупок, що більше з ним халепи, то дужче вони за нього чіпляються.

— Ваша правда, містере Гейлі, — сказав Меркс. — Посуньте-но до мене воду... Атож, добродію, усе, про що ви кажете, я не раз відчув на собі, та, либоно, і кожен з нас це відчув. Було колись, як я ще комерсував, купив я одну молодичку — гожу, при тілі, та й до роботи беручку. А в неї було дитинча, таке вже там здихля нещасне —чи то воно горбате, чи то кривобоке, чи ще хтозна-яке. То я взяв та й віддав його одному чоловікові, щоб той спробував заробити на ньому яку абицію, бо дістав же його задурно. Я й гадки не мав, що це її дошкулить, та ви б побачили, яку бучу вона зчинила! Далебі, я аж подумав тоді: чи не того вона так тяжко за ним побивається, що воно таке кволе та немічне й ніколи не давало їй спокою? Вона ж бо не прикидалася, ні — вона криком кричала, никала, мов та причинна, по всіх закутках, неначе зосталась одним-одна в світі. Ото була чудасія! Не збагнеш цих жінок, далебі!

— Еге ж, отак і мені раз було, — впав у слово Гейлі. — Минулого літа купив я в пониззі Червоної річки молодицю з доволі гожим на вигляд хлопчеськом. Очі в нього блищали не згірш за ваши. Та коли придивився, аж бачу — він сліпий. Геть сліпий, щоб я так жив! Ну, то ясобі, звісно, розміркував, що незле б його швидше здихатись, та й без зайвих слів любісінько проміняв на барильце віскі. Пішли забрати його від матері, та де там! Вона як визвіриться — ну достоту мов тигриця. А ми ще не знялися тоді з якоря, і я не встигзакувати свій новий гурт. Отож вона плиг на паку бавовни, хап у котрогось матроса ножа, і от вірте мені на слові — в першу мить усі так і позадкували. Та потім вона побачила, що однаково нічого не вдіє, обернулася і шубовсьть униз головою в річку разом зі своїм малим — тільки бульбашки за ними пішли.

— Тыху! — буркнув Том Локкер, що слухав обидві історії, не приховуючи своєї зневаги. — Недолугі ви йолопи, ось що я вам скажу! Мої муринки таких фіглів не виробляють, будьте певні!

— Справді? А як же ви з ними ладнаєте? — жваво спитав Меркс.

— Як ладнаю? А ось слухайте. Коли я купую муринку з дитинчам і хочу те дитинча продати, я підступаю до неї, підношу їй до носа кулака і кажу: “Ось бачиш? Спробуй мені тільки писнути — і я ґеть розтовчу твою чорну пику! Щоб я не чув од тебе ані слова,

ані звуку, — кажу я йй. — Твій вилупок належить мені, а не тобі, і що з ним буде, це тебе не обходить. Отож я продам його при першій же нагоді, а ти собі добре затям: якщо знімеш галас, я так тебе розцяцькую, аж не рада будеш, що й на світ народилася". Будьте певні, вони враз допевняються, що зі мною жартувати годі, і мовчать, наче риби. А як котра й подасть голос, то тут уже... — I містер Локкер так грюкнув кулаком по столу, що далі все було зрозуміле без слів.

— Оце, як то кажуть, *наголосив*, — мовив Меркс і, тицьнувши Гейлі в бік, знову тоненько засміявся. — Ну чи не штукар він, наш Том? Хе-хе-хе! Далебі, Томе, ви таки годні *просвітити* їхні чорні голови. Вони у вас одразу починають тяmitи, що до чого. I коли ви, Томе, не сам люципер, то запевне його кревний брат.

Том вислухав цю похвалу з належного скромністю і прибрав такого люб'язного вигляду, на який був тільки здатен.

Тим часом Гейлі, поглинувши чималу дещицю з пляшки, що була того вечора головною окрасою столу, нараз відчув, як у ньому прокидаються високі та шляхетні почуття, — за таких обставин це часом трапляється із поважними та розсудливими добродіями його штибу.

— Слухай, Томе, — озвався він. — Я вже не раз казав тобі, що ти перебираєш міри. Ми ж бо часто балакали з тобою про всі ці речі ще в Натчезі, то чи не доводив я тобі завше, що ми мали б аніскілечки не менший зиск і жилося б нам у цьому світі так само гарно, коли б ти був до них трохи добріший...

— Ти ба! — вигукнув Том — *Добріший!*.. Облиш-но краще своє базікання, доки мене од нього не занудило, бо мені й без того щось не гаразд із шлунком, — і він вихилив півсклянки нерозведеного бренди.

— Ні, ти послухай, — не вгавав Гейлі, випроставшись на стільці й підкріплюючи свої слова промовистими жестами. — Я завше казав і тепер скажу, що в торгівлі для мене, як і для кожної людини, *передусім і надусі* стоїть зиск. Але ж торгівля — це ще не все, і гроші і теж не все, бо кожен з нас має і душу. Можете думати собі про мене що завгодно, але мені не байдуже, що з нею станеться. Чоловік я побожний, отож і розважив собі так ось зіб'ю я ще трохи грошенят, а тоді піду на спочинок і дбатиму за свою душу. Навіщо ж бо чинити більше лиха, аніж це мені потрібно? Як на мене, то це просто нерозсудливо.

— Дбатимеш за свою душу! — презирливо перекривив його Том. — Довгенько ж довелось би шукати тої твоєї душі, тож не завдавай

собі марної праці. Либонь, і сам нечистий, коли перепустить тебе крізь густе сито, та й то не знайде її.

— Ну, от ти й розгнівався, Tome, — сказав Гейлі. — Невже не можна побалакати по-людському, коли тобі зичать тільки добра?

— Заткни вже свою пельку, — сердито відрубав Том. — Можеш базікати собі все, що хочеш, та коли ти починаєш розводитись про душу, тут мені вже несила терпіти. Та й яка, врешті, між нами різниця? Чи ти справді маєш добріше серце або хоч яку крихту жалю? Дідька лисого! То ніякий не жаль, а ница й безчільна підлота. Ти просто хочеш одурити нечистого й порятувати свою шкуру. Я ж тебе знаю як облупленого! Уся твоя славлена побожність — чистісіньке шахрайство. Ціле життя давав векселі нечистому, а коли надходить час платити, думаєш відкрутитись од пекла. Тъху на тебе!

— Ну годі вам, панове, годі! Не можна ж так, далебі! — втрутівся до розмови Меркс. — Кожен розважає по-своєму. Містер Гейлі — чоловік безперечно достойний, він має свої засади, і ви, Tome, маєте свої погляди, і вони теж гідні всілякої поваги. Отож зовсім ні до чого вам сваритися. Поговорімо ліпше про справи. То що, містере Гейлі, ви хочете, аби ми спіймали вам оту молодичку?

— До неї мені байдуже, вона належить Шелбі. Мені потрібен тільки хлопчисько. Дурень я був, що купив це бісове мавпеня!

— Ти й без того дурень! — буркнув Том.

— Годі-бо вам, Локкере, не треба грубощів, — мовив до нього Меркс, облизнувши губи. — Ви ж бачите: містер Гейлі хоче дати нам непоганий заробіток. Сидіть собі тихенько, а я тим часом усе обладнаю — на такі речі я мастак. То розкажіть нам про цю молодичку, містере Гейлі. Хто вона? Яка з себе?

— Ну... вона білониця, гарна на вроду... добре поведена... Я давав за неї Шелбі вісімсот доларів або навіть і тисячу, та й то заробив би на цьому чималий гріш.

— Білониця, гарна на вроду, добре поведена, — прооказав за ним Меркс, і його гострі очиці, довгий ніс і тонкі вуста враз пожвавішали, передчуваючи поживу. — Ви чуєте, Локкере, дільце-то багато-надійне! Ми облагодим його на власну руку і спіймаємо їх обох. Малого, звісна річ, віддамо містерові Гейлі, а молодичку одвезем до Орлеана і хапнемо за неї грубі гроші. Як вам подобається такий план?

Том, що слухав його, роззвивши свого величезного рота, зненацька зімкнув важкі щелепи, немов собака, якому кинуто шмат м'яса, і, здавалося, став поволі перетравлювати ту ідею.

— Річ у тім, — мовив Меркс до Гейлі, колотячи ложечкою свій пунш, — що тут у нас по всіх побережних містечках судді доволі поступливі, і з ними неважко домовитись щодо будь-якої нашої обрудки. Томове діло — орудувати кулачиськими, а от коли доходиться до присяги, тут уже з'являється я — убраний мов на весілля, в лискучих чоботях, усе найвищого гатунку. Ви б тільки побачили, — провадив Меркс, аж сяючи від професійної гордості, — як гарно воно в мене виходить. Сьогодні я містер Твікем з Нового Орлеана, завтра — приїжджий плантатор з Перлової річки, де в мене роблять сімсот негрів. Минає кілька днів — і я вже далекий родич самого Генрі Клея¹ чи якийсь старий поміщик із Кентуккі. Кожен, знаєте, має свій хист. Наш Том, приміром, справжній герой у бійці чи ще якій колотнечі, а от збрехати він не годен — нема в нього, бачте, такого хисту. Що ж до мене, то хотів би я подивитись на другого такого, що може присягнутися чим завгодно і в чім завгодно, дійти до суті будь-якої хитромудрої карлючки й обернути її собі на користь, і виборсатись із будь-якої халепи! Нехай би хто спробував, далебі! А от я пролізу скрізь, вужем прослизну, щоб я так жив, нехай би наші судді хоч які були доскіпліви. Часом мені навіть хочеться, аби вони більше присікувались, бо тоді було б куди приемніше їх ошукувати... якось потішніше, знаєте...

Та в цю мить Том Локкер, як, певно, вже помітив читач, доволі забарний у думках та рухах, нараз перебив Мерксові мову, грюкнувши своїм важким кулачиськом по столу так, що все на ньому аж заляжало.

— *Це до діла!* — вигукнув він.

— Та ну ж бо, Томе, зовсім ні до чого бити посуд, — мовив Меркс. — Та й кулаки вам ще знадобляться на інше.

— Але ж, панове, хіба й мені не належиться яксь пайка з виторгу? — озвався Гейлі.

— Чи не досить буде того, що ми зловимо для тебе хлопчиська? — з апітав Локкер. — Чого ж тобі ще?

— А того, — відказав Гейлі, — що я даю вам добре заробити і за це мені теж має щось перепасті... Ну, скажімо, десять відсотків із чистого зиску, не беручи до уваги видатків.

— Он як! — ревнув Локкер і зі страшним прокльоном знову вгратив кулаком по столу. — Чи не казав я допіру, що *знаю* тебе, Дене Гейлі? Тож і не покладай собі мене облигати! Може, ти гадаєш,

¹ К л е й Генрі (1777–1852) — американський державний діяч.

що ми з Мерксом полюємо на втеклих муринів з великої ласки до отаких добродіїв, як ти, за одне лише спасибі? А дзуськи! Дівка буде наша, і ти краще помовч, бо й незчуєшся, як ми заберем собі їх обох, і ніхто нам у цьому не переб'є. Чи не ти сам навів нас на слід? Отож, як на мене, тепер і ти, і ми вільні діяти на власну руку. Та коли б ти або отой Шелбі здумали пуститися за нами — гай-гай, тільки ви нас і бачили! Шукайте тоді вітру в полі.

— Ну гаразд, нехай уже так, — мовив наполоханий Гейлі. — Ви т і льки зловіть мені хлопчиська, ото й буде. Ти ж бо завше чинив зі мною *по-чесному*, Tome, ніколи не ламав свого слова.

— I ти це добре знаєш, — відказав Tome. — Я не вдаю з себе святенника, але в ділі не збрешу самому дияволові. Коли я вже щось пообіцяв, то від свого слова не відступлюся, і ти таки знаєш це, Дене Гейлі!

— Ну звісно, звісно, Tome, я ж достоту так і кажу, — похопився Гейлі. — Ти тільки пообіцяй, що десь за тиждень віддаси мені хлопчиська, в будь-якому місці, де сам схочеш, і нічого мені більше не треба.

— Зате мені треба, — мовив Tome. — Недурно ж я був твоїм компаньйоном у Натчезі. Дечого я таки від тебе навчився, і тепер ніде свого не впушу. Ану викладай мені сю ж мить півсотні доларів, а ні — то я й пальцем для тебе не кивну. Знаємо вас таких!

— Таж у тебе в руках певне діло, що дасть тисячу або й півтори чистого зиску! Далебі, Tome, це ж просто смішно, — відказав Гейлі.

— Еге, а ти гадаєш, що ми не маємо іншої роботи? Та її в нас на добрих п'ять тижнів наперед. Ти хочеш, аби ми все кинули й гасали по хащах за тою твоєю дівкою та її щеням. Гаразд, а що, як ми її не спіймаємо? Адже зловити жінку не легше, ніж самого диявола. Що тоді? Чи заплатиш ти нам хоч цент, га? Атож, хотів би я подивитись, як ти заплатиш! Ні, так діла не буде. Жени півсотні — і край. Якщо ми доконаємо свого і воно нам оплатиться, я тобі потім їх віддам. А ні — то зостануться нам за клопіт. Хіба це непо-чесному, га, Мерксе?

— Та певне ж, певне, — примирливо сказав Меркс. — Це всього лиш невеличка зарука... хе-хе-хе!.. Ми, знаєте, любимо, щоб усе б уло по закону. Отож треба домовитись по-доброму, по-мирному. А Tome приставить вам хлопчину, куди ви скажете. Правда ж, Tome?

— Якщо я зловлю цього вилупка, то відвезу його до Цинциннаті й залишу в старої Белчерихи, що живе біля пристані, — відказав Локкер.

Меркс видобув із кишені засмальцьованого записника, витягнув звідти довгий аркуш паперу і, втупивши в нього свої гострі чорні очіці, став упівголоса читати:

— “Бернс, округа Шелбі... хлопець Джім — триста доларів за живого чи мертвого... Подружжя Едвардсів, Дік і Люсі — шістсот доларів... Муринка Поллі з двома дітьми — шістсот доларів за неї чи за її голову...” Це я переглядаю наші справи, аби побачити, чи вигідно нам братися до вашої, — пояснив він після паузи. — Слухайте, Локкере, а за цими треба б напровадити Адамса і Спрінгера, бо й так уже скільки часу минуло.

— Вони надто дорого злуплять, — озвався Том.

— Я сам усе залагоджу. Вони в нашему ділі ще зелені, тож мусять брати дешевше, — сказав Меркс, переглядаючи далі свій список. — Ці три справи неважкі, бо треба лише застрелити втікачів або присягнутися, що їх застрелено. За це вони багато не заправлять. Ну, а решту, — докінчив він, згортаючи папірця, — можна відкласти на потім... А тепер нам треба з'ясувати деякі деталі. То ви кажете, містере Гейлі, самі бачили, як та молодичка видобулась на берег?

— Авеж. Не згірш як оце вас бачу.

— І того чоловіка, що допоміг їй зійти нагору?

— Атож, і його.

— Схоже на те, — мовив Меркс, — що десь вона там і схovalася. Але де — от у чим річ. Що ви на це скажете, Томе?

— Треба сьогодні ж переправитись через річку, ось що я скажу, — в іповів Том.

— Але ж ніде нема жодного човна, — заперечив Меркс. — Та ѿ крига суне мов скажена. Це ж, либо нь, небезпечно, Томе?

— А мені до того байдуже. Треба — значиться треба, — рішуче відказав Том.

— От біда, — занепокоєно мовив Меркс. — Усе воно так, але ж... — І, підійшовши до вікна, додав: — Онде ѹ темно, як у потребі, а до того ж, Томе...

— Одно слово, дрижаки беруть, га, Мерксе? Та нічого не можу зарадити, доведеться вам таки їхати. Чи, може, ви воліли б вилежуватись тут ще кілька днів, допоки тая дівка добудеться до Сандаскі¹, а тоді вже...

— Та ні, я анітрохи не боюся, — відказав Меркс. — От тільки...

¹Сандаскі — містечко на кордоні з Канадою.

— Що “тільки”?

— Ну, човна ж нема. Ви й самі знаєте.

— Я чув, тутешня хазяйка казала, що ввечері має прийти якийсь чоловік і перевезтися човном через річку. Отож будь, що буде, а ми мусимо їхати з ним.

— Собаки у вас, сподіваюсь, добре? — запитав Гейлі.

— Пречудові, — сказав Меркс. — Та що з того? Адже ж ви не маєте жодної її речі, аби дати їм понюхати.

— Отож-бо ѿ воно, що маю! — переможно вигукнув Гейлі. — Осьде шаль, вона покинула її на ліжку, коли тікала. І капу теж забула.

— Пощастило нам, — сказав Локкер. — Ану давай їх сюди.

— От аби тільки собаки не пошматували її, як наскочать зне-нацька, — мовив Гейлі.

— Маєте рацію, — озвався Меркс. — Було якось, що наші хорти мало не на шмаття подерли одного мурина, доки ми набігли їх одігнати.

— То я ѿ кажу, що коли товар цінується за вроду, собаки не годяться, — докинув Гейлі.

— Атож, — потякнув Меркс. — Та ѿ якщо вона сховалася десь у хаті, воните ж ні до чого. І взагалі тут у горішніх штатах від собак мало користі. Той мурин підсяде собі на якогось воза, і шукай тоді його сліду. Собаки придатні лише у пониззі, на плантаціях, де втеклимму-ринам ніхто не допомагає і вони мусять скрадатися самотужки.

— Ну от, — сказав Локкер, що ходив до прилавка довідатись про перевіз. — Кажуть, що той човняр уже тут. Гайда, Меркс!

Згаданий добродій скрушно повів очима по затишній кімнаті, з якої мусив іти, однаке слухняно підвівся. Вони перемовились кількома словами щодо подальшого, і Гейлі зочевидюю неохотою відіїхав в Томові п'ятдесят долларів. Відтак доброочесна трійця розпрощалася.

Тим часом, як у заїзді відбувалась описана сцена, Сем і Енді, щасливі по саме нікуди, прямували собі додому.

Сем аж не тямився з захвату і виявляв свої розбурхані почуття найнеймовірнішими викриками та погуками, чудернацькими гри-масами та конвульсійними порухами всього тіла. Раз по раз він перевертався задом наперед на коні, обличчям до хвоста, тоді, щодуху зикнувші, за одним махом знову сідав як слід і, прибравши поважного виразу, починав напоумливо вичитувати Енді за те, що він сміється і дуріє. Відтак, ляскнувши себе по боках, знову західився

буйним реготом, та так, що аж дзвенів старий гай, яким вони проїжджали. Однаке за всіма тими штуками він не забував чимдуж поганяти коней, аж поки десь над одинадцятю годину їхні копита зашокотіли по жорстві біля дому.

— Micis Шелбі вибігла на веранду.

— Це ти, Семе? Ну, як вони там?

— Містер Гейлі спочивають у зайзді. Вони страх як натомилися, пані.

— А Еліза, Семе, як вона?

— Ну, вона вже ген по той бік. Сказати б, у землі обітованій.

— Як, Семе? Що ти хочеш цим сказати? — вигукнула місіс Шелбі.

Їй аж дух перебило, і вона мало не втратила притомність від гадки про те, що можуть означати ці слова.

— То оце ж я й кажу, пані. Ліззі перейшла через річку до Огайо, та ще й так знаменито, наче хто її на крилах переніс.

— Іди-но сюди, Семе, — покликав його містер Шелбі, що вишов на веранду слідом за дружиною, — іди й розкажи своїй господині все, що вона хоче знати. Ну годі-бо, Емілі, ходім, — мовив він, обіймаючи її за плечі. Ти змерзла і вся тримтиш. Надто вже ти за неї потерпаєш.

— Надто потерпаю! Хіба ж я сама не жінка, не мати? На кому ж, як не на нас, лежить відповідальність за нещасну дівчину? Ми ж бо самі взяли гріх на душу!

— Який гріх, Емілі? Ти ж добре знаєш, що нас примусили обставини.

— А проте мене однаково гризе відчуття провини, — мовила місіс Шелбі. — І ніякими доказами його не приспати.

— Гей, Енді! Ану ворушися ти, негре! — гукнув Сем біля веранди. — Одведеш коней до стайні. Хіба не чув, що мене хазяїн кличе?

За хвилю Сем з'явився у дверях вітальні, тримаючи в руці своє пальмове листя.

— Ну, Семе, розкажи нам про все до пуття, — звелів містер Шелбі. — Де Еліза, ти знаєш?

— Еге ж, пане, я оцими власними очима бачив, як вона перейшла річку по пливучій кризі. Ще й як перейшла! То було справдешнє чудо. А тоді якийсь чоловік на тому березі допоміг їй вилізти схилом, і вона щезла в тумані.

— Щось не дуже мені віриться в це твоє чудо, Семе. Перейти річку по пливучій кризі — не така проста штука, — сказав містер Шелбі.

— Де ж би то проста! Нікому б нізащо не перейти, аби не щаслива доля, — відказав Сем. — Ось ви послухайте, як воно все було. Підїжджаємо ми, значиться, до заїзду, що на березі річки, — себто, містер Гейлі і ми з Енді. Я собі їхав трохи попереду, бо так мені кортіло спіймати Ліззі, що аж несила було терпіти. Ну от, підїжджаю я до вікна, аж глип — а вона там, стоїть уся як є на видноті. А замною ж ті двоє тягнуться слідком. Тоя тут шурх — і загубив свого бриля, а тоді й вереснув страшним голосом, так що й мрець на ноги схопився б. Ну, Ліззі, звісно почула та й шасть од вікна, доки містер Гейлі до дверей підїхали. А тоді, скажу я вам, вона як дасть ходу в бічні двері та гайдадо річки, а містер Гейлі як побачать її, як закричать на гвалт, і ми всі троє — він, я і Енді — ну за нею! Вона на берег — а там вода бує футів на десять ушир, а далі крижини величезні сторчака пливуть, наче острови які. Отож біжимо ми за нею, а я собі думаю: ось зараз він її вхопить! Аж тут вона як заверещить, що я зроду такого не чув, а тоді плиг — і враз через ту воду й перелетіла, просто на крижину. А далі ну зойкати та стрибати! Крига — хрися! лясь! лусь! А вона знай собі скаче, чистісінько мов та олениця! Далебі, то не дівчина, а просто вихор якийсь, ось що я вам направду скажу.

Micic Шелбі, побліднувши зі збудження, мовчки слухала Семову розповідь.

— Яке щастя, що вона жива! — озвалась вона. — Але де ж то вона тепер, бідолашна дитина?

— Доля її не зрадить, — промовив Сем, значливо зводячи очі до неба. — Це ж бо запевне сама доля її порятувала. Недарма й наша пані завше нам кажуть: як доля судила, так воно й буде. Отож і сьогодні — коли б не напровадила мене доля, нашу Ліззі вже були б десять разів упіймали. Хіба не я вранці пустив коні й ганявся за ними аж до обіду? А потім хіба не я завів містера Гейлі аж ген на п'ять миль від дороги? Якби не я, він здогнав би Ліззі, не згірш як собака скунса. А все воно з веління долі.

— То таке веління долі, що краще тобі його не слухатись, паничу Семе. Я не дозволю, щоб у моїй господі так поводились із панами, — сказав містер Шелбі як міг найсуворіше за таких обставин.

Та вдавати сердитого перед негром — однаково що перед дитиною: обое підсвідомо відчувають, де справжній гнів, а де прикидання. Отож і Сем анітрохи не засмутивсь господаревою доганою, хоча винувато похнюпився і стояв, гірко скрививши уста, мов той покаяний грішник.

— Пан кажуть правду... щиру правду. Я вчинив вельми зло, це вже як є. Звісно, що пан і пані не будуть такого попускати, я вже добре собі затямив. Одне тільки лихо — часом бідолашного негра, як оце я, аж муляє встругнути якусь капость, коли хтось починає отак хвінтити, як той містер Гейлі. Та й ніякий він зовсім не пан, далебі. Кожен, кого проваджено, як мене, одразу це добачить.

— Ну гаразд, Семе, — мовила місіс Шелбі. — Тепер, коли ти збагнув свою провину, можеш піти й сказати тітоньці Хлої, щоб вона дала тобі тої шинки, що лишилася сьогодні від обіду. Либоń, ви з Енді добре зголодніли.

— Пані аж надто ласкова до нас, — відказав Сем і, квапливо вклонившись, зник за дверима.

Читач уже, мабуть, завважив із попереднього, що “панич Сем” мав природжений хист, який запевне довів би його до великих висот у політичній царині: він умів скористатися з першої-ліпшої на годі й обернути її на пожиток і славу собі. Отож, показавши у вітальні на втіху господарям свою доброчесність і покірливість, він наплюснув на голову своє пальмове листя і з хвацьким та безтурботним виглядом попростував у володіння тітоньки Хлої, сподіваючись добре похизуватися перед кухонною челяддю.

— Ну й заб’ю ж я зараз баки тим неграм! — мовив він сам до себе. — Ото повирячують очі, щоб я так жив!

Треба зазначити, що найбільшою Семовою втіхою було супроводити господаря на всілякі політичні збори, де він, примостившись на огорожі чи видряпавшись на високе дерево, з одчайдушним захватом дослухався кожного слова, а потім, вернувшись до своїх темношкірих братів, збирав їх навколо себе і з кумедною поважністю й перебільшеним пафосом наслідував перед ними дочутих красномовців. Часом до його зачудованих чорних слухачів приставали особи світлішого кольору і, на превелике Семове задоволення, також наставляли вуха, раз у раз посміхаючись та переморгуючись між собою. Одне слово, Сем мав себе за неабиякого речника і ніколи не проминав нагоди повеличатися своїми здібностями.

Між Семом і тітонькою Хлоєю уже віддавна зайшло щось на кшталт глухої ворожнечі, або ж, ліпше сказати, холодного зацурання. Однаке, простуючи цього разу до кухні, Сем справедливо розважив, що там напевне є чим поживитись, і поклав собі бути гранічно миролюбним. Він-бо чудово знов, що хоч “волю пані” й без того буде виконано достеменно, проте він вигадає куди більше, якщо це буде зроблено ще й з доброю охотою. Отож він з’явився перед очі

тітоньки Хлої зі зворушливо сумирним та покірливим виглядом людини, що зазнала тяжких злигоднів задля добра своїх знедолених братів, сказавши на додачу, що пані послала його до самої тітоньки Хлої, аби вона підживила його шлунок і душу, ітим беззастережно визнавши її високу владу над кухонним володінням та всім, що до цього належить.

Усе вийшло так, як він собі замислив. Жоден політичний діяч не улестив би якогось простосердого й доброочесного виборця швидше, ніж Сем улестив тітоньку Хлою. Не минуло й кількох хвилин, як він, гордий і щасливий, сидів уже перед величезною мискою, повною мішанини з усіляких найдків, що позалишалися від панського столу за останні два-три дні. Смаковиті окрайці шинки, золотаві шматки кукурудзяних коржів, різноманітні формою кусники пирога, курячі крильця, пупці та лапки — все це громадилося у мальовничому безладді, а Сем, наче який можновладний монарх, сидів над тим багатством, хвацько зсунувши набакир свого листяного бриля, і від часу до часу поблажливо приділяв якусь дешицю й Енді, що примостиився праворуч нього. У кухні було повно Семових приятелів, що позбігалися з усіх околишніх хатин, аби послухати, чим скінчились його звитяги. То була його година слави. Всі події дня переказано ще раз, з безліччю нових барвистих деталей та прикрас, які мали ще дужче вразити слухачів. Оповідь раз по раз перепиняли вибухи сміху, і до них приєднувалась навіть малеча, що тулилася на підлозі й по кутках. Та Сем і серед усього того гамору й веселощів зберігав незворушний та поважний вигляд і лише вряди-годи, не уриваючи своєї проречистої, повчальної мови, зводив очі догори й кидав на слухачів такі прекумедні погляди, що ті аж за боки хапалися.

—Огож, любі мої співвітчизники, — просторікував Сем, вимахуючи індигою ніжкою, — ви маєте в моїй особі гідного свого з аступника. Далебі, заступника за кожного з вас. Бо коли стає в оборону того чи іншого негра, він однаково що стає за весь наш люд. Засада, як бачите, тут одна. І кожен із отих гуртоправів, що нишпорять по околицях, пантруючи нашого брата, спіткає на своєму шляху мене і матиме справу зімною. Ви тільки приайдіть до мене, братове, і я стану за ваші права, і боронитиму їх до кінця!

— Але ж, Семе, чи не ти сам допіру вранці казав мені, що помагатимеш отому панові ловити Ліззі? Щось воно в тебе купи не держиться, — обізвався Енді.

— Ось що я скажу тобі, Енді, — відмовив Сем із почуттям власної зверхності. — Не базікав би ти про те, чого не тямиш. Такі

хлопці, як ти, Енді, може, й не мають на думці нічого лихого, однаке далеко їм до усвідомлення великих засад!

Енді присоромлено замовк, чи не найдужче вражений хитромудрим словом “усвідомлення”, що його більшість недолітніх слухачів визнала за неспростовний доказ. А Сем тим часом провадив далі:

— Вся річ у *сумлінні*, Енді. Коли я налагодився гайнути за Ліззі, я гадав, що цього хоче хазяїн. Та коли я дізнався, що хазяйка хоче зовсім іншого, сумління мое переважило, бо хто ж не знає, що нашому братові куди пожитніше держатися хазяйки. Отож ви бачите, що я й там і тут лишився сталий, бо послухався сумління і не зрадив своїх засад. Атож, *захад!* — промовив Сем, із запалом підносячи догори курячу шийку. — Бо навіщо б ті засади, коли не бути сталому, я вас питаю!.. Можеш узяти собі цю кістку, Енді. Я не всю її обгриз.

Публіка слухала Сема, порозтулявши роти, і йому годі було спинитися.

— Бути сталому — то велике діло, любі мої негри, — провадив далі Сем із таким виглядом, наче розмірковував про якісь абстрактні матерії. — А от далеко не кожен розуміє, що таке сталість. Коли, приміром, хтось там сьогодні стоїть на одному, а завтра на другому, то про нього кажуть — і цілком слушно, — що він несталий... П'ядай-но мені отої шматок пирога, Енді... Однаке погляньмо в корінь справи. Я сподіваюсь, панове й дами пробачать мені, коли я звернусь до одного нехитрого порівняння. Ось, приміром, я хочу вилізти на стіг сіна. Ну, звісно, приставляю драбину з однією боку — аж ні, вилізти не можу. То я вже більше тут і не пробую, а йду собі і приставляю драбину з протилежного боку. Чи означає це, що я несталий? Аж ніяк. Бо я сталий у головному — хочу вилізти на стіг, а з якого буде моя драбина — то байдуже. Ви всі мене зрозуміли?

— Оце, либонь, єдине, в чому ти сталий! — тихо пробурмотіла тітонька Хлоя, який уже почав набридати весь цей гармидер.

— Отож-бо! — промовив Сем на закінчення і підвівся з-за столу, насичений вечерею і славою. — Отож-бо, любі мої співвітчизники і вельмишановне жіноцтво! Так, я маю свої засади і пишаюся цим. Вони потрібні людині й за нашої доби, і за всіх інших часів. Я маю свої засади і стою за них горою. І нехай би мене спалили за них живцем — я б радо зійшов на вогнище і сказав: “Осьде я тут, аби

накласти головою за свої засади, за мій рідний край і за суспільний добробут!"

— Не завадило б тобі мати ще одну засаду: знати свій час і не морочити людей до глупої ночі, — сказала тітонька Хлоя. — А ви, малеча, тікайте звідси мерщій, поки я не надавала вам лящів по шиї.

— Любі мої негри! — велиcodушно мовив Сем, махнувши своїм листяним брилем. — Благословляю вас усіх. А тепер ідіть спати і шануйтесь.

І по цьому патетичному благословенню високі збори розійшлися.

Розділ IX,

В ЯКОМУ ВИЯВЛЯЄТЬСЯ, ЩО СЕНАТОР ТАКОЖ МАЄ СЕРЦЕ

блиски полум'я, що весело палахкотіло в каміні, осявали м'який килим на підлозі затишної вітальні, бриніли на порцелянових філіжанках та добре начищенному чайнику.

Сенатор Берд щойно стягнув із себе чоботи і саме намірявся вstromити ноги в гарні нові пантофлі, які пошила йому дружина, поки він їздив у своїх сенаторських справах. Micic Берд, що являла собою живий образ щастя, наглядала за тим, як накривають стіл і раз у раз погукувала на гурток пустотливих дітлахів, котрі чимдуж скакали по хаті й витинали на всі лади.

— Tome, ану облиш смикати клямку! От молодець... Мері! Мері! Не тягни кицю за хвіст. Бідна киценька!.. Джіме, на стіл лізти не можна. Не можна, чуєш?.. — Тоді, вибравши нарешті хвилинку, щоб звернутися до чоловіка, сказала:— Ти собі не уявляєш, любий, які ми всі раді, що ти нарешті приїхав.

— Атож, я подумав, що варто відбути цю подорож, аби хоч одну ніч відпочити вдома. Страх як натомився, аж голова болить!

Micic Берд метнула оком на слоїк із камфорою, що стояв у прочиненій шафці, і вже, видно, хотіла його дістати, та чоловік зупинив її.

— Hi, ні, Мері, не треба ліків! Філіжанку твого доброго гарячого чаю і трохи домашнього затишку — оце і все, чого мені треба. Та й нелегко ж бути державним діячем!

І сенатор усміхнувся, немовби його потішила думка про те, що він приносить жертву рідному краю.

— Ну, а що там чути в сенаті? — спитала його дружина, коли метушня біля столу трохи вщухла.

ЗМІСТ

<i>Заваде О.Маленька жінка і її великий роман</i>	7
<i>Розділ I. що знайомить читача з одною вельми людяною особою</i>	9
<i>Розділ II. Мати</i>	18
<i>Розділ III. Батько і чоловік</i>	22
<i>Розділ IV. Вечір у хатині дядька Тома</i>	28
<i>Розділ V. де показано, як почувається жива власність,</i> переходячи з рук у руки	38
<i>Розділ VI. Викриття</i>	46
<i>Розділ VII. Материна потуга</i>	55
<i>Розділ VIII. Елізина втеча</i>	68
<i>Розділ IX. в якому виявляється, що сенатор також має серце</i>	83
<i>Розділ X. Живу власність забрано з дому</i>	97
<i>Розділ XI. де власність переймається невластивим духом</i>	106
<i>Розділ XII. Типовий образок законної торгівлі</i>	118
<i>Розділ XIII. Селище квакерів</i>	132
<i>Розділ XIV. Євангеліна</i>	140
<i>Розділ XV. Про Томового нового господаря та про всілякі інші речі</i>	147
<i>Розділ XVI. Томова господиня та її погляди</i>	162
<i>Розділ XVII. Як борониться вільна людина</i>	173
<i>Розділ XVIII. Враження та висновки міс Офелії</i>	187
<i>Розділ XIX. Враження та висновки міс Офелії (Продовження)</i>	199
<i>Розділ XX. Топсі</i>	208
<i>Розділ XXI. Кентуккі</i>	221
<i>Розділ XXII. Блякне листя, в'яне квітка</i>	226
<i>Розділ XXIII. Анрік</i>	230
<i>Розділ XXIV. Недобрі призвістки</i>	236
<i>Розділ XXV. Маленька напутниця</i>	241
<i>Розділ XXVI. Смерть</i>	245
<i>Розділ XXVII. Остання путь</i>	256
<i>Розділ XXVIII. Возз'єднання</i>	260

<i>Розділ XXIX.</i> Беззахисні	268
<i>Розділ XXX.</i> Невільницький ринок	275
<i>Розділ XXXI.</i> Подоріжжя	284
<i>Розділ XXXII.</i> Похмура місцина	290
<i>Розділ XXXIII.</i> Кассі	297
<i>Розділ XXXIV.</i> Історія квартиронки	304
<i>Розділ XXXV.</i> Прикмети	313
<i>Розділ XXXVI.</i> Емелін і Кассі	319
<i>Розділ XXXVII.</i> Воля	324
<i>Розділ XXXVIII.</i> Перемога	330
<i>Розділ XXXIX.</i> Хитромудра вигадка	335
<i>Розділ XL.</i> Страдник	344
<i>Розділ XLI.</i> Молодий господар	348
<i>Розділ XLII.</i> Правдива історія одного привида	353
<i>Розділ XLIII.</i> Наслідки	359
<i>Розділ XLIV.</i> Визволитель	362

Цю книгу надруковано на папері NOVEL,
виготовленому компанією Stora Enso у Фінляндії.
Папір має властивість зменшувати контрастність сприйняття тексту
і спеціально призначений для друкування дитячих видань.

Літературно-художнє видання

Бібліотека світової літератури для дітей у 100 томах

“СВІТОВИД”

заснована 2004 року

Серія друга. Література XIX ст.

БІЧЕР-СТОУГаррієт

ХАТИНА ДЯДЬКА ТОМА

Роман

Для середнього шкільного віку

Вступне слово *Олександра Завадського*

Переклад з англійської *Володимира Митрофанова*

Ілюстрації *Наума Цейтліна*

Головний редактор *Б. Будний*

Відповідальний за випуск *Б. Щавурський*

Редактор *Т. Риженко*

Дизайн *О. Кіналя*

Верстка *I. Демків*

Підписано до друку 10.11.2005. Формат 60×90/16. Папір офсетний. Гарнітура
Таймс. Умовн. друк. арк. 23. Умовн. фарб.-відб. 23. Наклад 5000 пр.
Зам.

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
ДК №370 від 21.03.2001 р.

Навчальна книга – Богдан, а/с 529, м. Тернопіль, 46008
тел./факс (0352) 52-06-07; 52-05-48; 52-19-66
publishing@budny.te.ua
www.bohdan-books.com

Видавництво дитячої літератури «Веселка»

Мельникова, 63, МСП, Київ, 04050

e-mail: *vesklev@iptelekom.net.ua*

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
серія ДК №29 від 31.03.2000 р.

Надруковано з готових діапозитивів
на ВАТ «Львівська книжкова фабрика «Атлас»,
79005, м. Львів, вул. Зелена, 20